

[itobiad], 2022, 11 (2): 1216-1261

<p>Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği</p> <p>Sociology of Religious Literacy from Traditional to Modern: The Case of Popular Religious Books</p> <p>Video Link: https://youtu.be/CKiuddUu2Do</p>	
<p>Halil YILDIZ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı PhD., Ministry of National Education halilyildiz66@yahoo.com / ORCID: 0000-0003-1321-2419</p> <p>İhsan ÇAPCIOĞLU Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Prof., Ankara University Faculty of Divinity ihsancapcioglu@yahoo.com / ORCID: 0000-0003-4796-5232</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 30.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Yıldız, H. & Çapcıoğlu, İ. (2022). Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1216-1261 . DOI: 10.15869/itobiad.1114341

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Halil YILDIZ , İhsan ÇAPCIOĞLU).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği¹

Öz

Bu araştırmada Türkiye’de geniş kitlelerin beslendiği dini bilgi kaynaklarının başında gelen popüler dini kitaplar ekseninde nasıl bir din anlayışının gelişmekte olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede geniş toplum katmanlarında dolaşımda olan dini bilgilerin niteliğinin anlaşılması üzerine odaklanılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de dini bilginin yayılım mecrası olarak kabul edilen ve dini kitapçılığın uzun yıllardır birer merkezi konumunda olan Ankara Hacı Bayram Çarşısı ve İstanbul Yümnü Pasajı kitapçıları ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, dini kitapçılık sektöründe toplumun okuryazarlık becerileri ile doğrudan muhatap olan kitapçıların görüşlerine başvurulmuştur. Bu derinlikli görüşmelerin toplumsal gerçekliğin bir kesitine ulaşılması bakımından anlamlı olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma verileri betimsel analiz yöntemi ile tasnif edilerek tematik kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategorik yaklaşımla geniş toplum kesimlerinin okuryazarlığı ve dini kitapla olan ilişkisi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Türk toplumunun geniş kesimlerinin dini bilgi düzeylerine dair sonuçlara ulaşılmıştır. Popüler dindarlık biçimleri, epistemolojik anlamda belirli bilgi kaynaklarını talep etmekte ve kendi dini gerçekliğine dâhil etmektedir. Bu anlamda toplumun geniş talebi uzun yıllar boyunca mistik ve menkıbevi anlatılar ile ibadet ve dua içerikli temel dini bilgi kitaplarını içermiştir. Toplumun okuryazarlık düzeyi arttıkça geleneksel dinî bilgi biçimlerine taleplerde de farklılaşma yaşanmış ve bu farklılaşma dini kitapların biçim ve içerik olarak değişimine neden olmuştur. Halen hem geleneksel hem de modern biçim ve söylemler içeren dini kitaplar geniş boyutlu ilgi görmeye devam etmektedir. Klasik dini kitaplara son yıllarda ilgi azalırken popüler kültürün farklı kanallardan etki alanını genişletmesi ile geleneksel din anlayışlarını aşan yeni türler ülke çapında yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Bu ise dini bilginin popülerleşmesi ve söylemsel düzeyde yeniden üretiminin canlı bir örneği olarak dikkat çekmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Bilgi, Din Okuryazarlığı, Popüler Din, Dini Kitap, Popüler Kitaplar.

Sociology of Religious Literacy from Traditional to Modern: The Case of Popular Religious Books

Abstract

In this study, it is aimed to understand what kind of religious understanding is developing at the popular level by focusing on the book sources that large masses are fed in terms of religious knowledge. In this understanding activity, it is focused on what kind

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu danışmanlığında Dr. Halil Yıldız tarafından hazırlanan “Türkiye’de Popüler Dini Bilgi ve Kaynakları Üzerine Nitel Bir Araştırma” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı doktora çalışmasındaki veriler esas alınarak üretilmiştir.

of religious knowledge is circulating in large strata of society. In the research carried out for this purpose, data were collected through in-depth interview technique with the bookstores of Ankara Hacı Bayram Çarşısı and İstanbul Yümni Passage, which are accepted as the dissemination channel of religious knowledge in Turkey and where religious bookselling has been going on for many years, within the framework of the qualitative research method. In this methodological preference, it has been considered meaningful to reach a cross-section of social reality, to consult the opinions of booksellers who have been dealing with the literacy skills of the society for many years by making religious bookstores. The data obtained were handled with descriptive analysis and presented as thematic categories. In this context, the literacy of large segments of society and its relationship with the religious book have been tried to be revealed. Popular forms of religiosity demand certain epistemological sources of knowledge and incorporate them into their religious reality. In this sense, the wide demand of the society included mystical and epic narratives and basic religious knowledge books with worship and prayer for many years. As the literacy level of the society increased, there was a differentiation in the demands for traditional forms of religious knowledge, and this differentiation caused the content and form of religious books to change. In this context, religious books containing both traditional, modern and postmodern forms and discourses continue to attract wide attention. While the interest in classical religious books has decreased in recent years, new genres that transcend traditional religious understandings tend to become widespread throughout the country, as popular culture expands its sphere of influence through different channels. This draws attention as the popularization of religious knowledge and its reproduction at the discursive level.

Keywords: Religious Knowledge, Religious Literacy, Popular Religion, Religious Book, Popular Books.

Giriş

Bilginin hemen her alandaki gelişimi ve geniş kitlelerce erişimindeki kolaylık dikkate alındığında toplumun geniş kesimlerinin dini bilgi ile olan ilişkisi de çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Dini bilginin toplumsallaşma mecralarından biri olan dini kitap yayıncılığı da gelinen noktada oldukça geniş bir tür ve çeşitliliği yansıtmaktadır. Genel anlamda geleneksel bilgi birikimini yansıtan kitapların yanı sıra özellikle modernleşen ve popülerleşen dini kitaplarda bir patlama yaşanması ve bu kitapların kitlelerce talep edilerek çok satanlar listelerinde de ilk sıralarda yer almaya başlaması dikkat çekmektedir. Bu anlamda modernleşmeyle birlikte laikleşme ve sekülerleşme deneyimlerini yaşayan bir toplumda dinî yayınların popüler kültürel alanda yoğun şekilde yer alarak onun içeri doldurma ve popüler kültüre eklemlenme biçimleri ile bu eklemlenmenin ne tür süreklilikler ve yenilikler ortaya koyduğunun anlaşılması önemlidir.

Dini bilginin popüler katmanlardaki serüveni Cumhuriyet tarihi boyunca belli bir süreklilik içerisinde mi yoksa bir değişim içerisinde mi devam etmektedir? Bu soruya cevap verebilmek için kitlelerce talep gören dini kitapların nasıl bir çerçeve çizdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda bir anlama faaliyeti olarak bu çalışmada, çeşitli dönemlerde farklılaşan bilgi kaynakları, dini kitapçılarla yapılan görüşmeler çerçevesinde, okur ve kitap temaları ekseninde ele alınarak geniş halk kesimlerinin ne tür bir dini yönelim içerisinde bulunduğu üzerine odaklanılmaktadır. Aynı zamanda bilginin toplumsal inşası bağlamında dini kitapların nasıl popüler hale geldiği ve geniş halk kesimleri tarafından nasıl alımlandığı bilgi sosyolojisi çerçevesinde incelenmektedir.

Araştırma, popüler dinin bilme biçimlerinin neliğini ve nasıllığını, Türkiye’de popüler dinin dolaşım mekânları olarak kabul edilen dini kitapçı örnekleri üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Ankara Hacı Bayram Çarşısı içerisinde bulunan dini kitapçılar ile İstanbul Yümnü İş Merkezi’ndeki dini kitapçılar çalışmanın temel sınırlılıkları içerisinde kabul edilmiştir. Bu iki sahanın seçilmesi her iki mekânın da uzun yıllardır Türkiye’de dini kitapçılık ve yayıncılık alanının aktörlerini barındırıyor olmaları ve popüler dini bilginin birer mecrası olarak kabul edilmeleri sebebiyledir. Bu anlamda araştırma bulguları her iki merkezde uzun yıllardır kitapçılık yapan 14 kişiyle yapılan yarı yapılandırılmış nitel görüşme kayıtlarının tematik kategoriler kapsamında betimsel analizine dayanmaktadır.

Popüler din okuryazarlığının bir kesitini temsil etmesi açısından Türkiye’de yayınlanan dini kitaplara odaklanmak birkaç farklı bakış açısıyla hareket etmeyi gerektirecek meşakkatli bir yolculuğu gerektirmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminin bütünü göz önüne alındığında devasa bir dini kitap üretiminin olduğu günümüz şartları burada yapılacak tasnifi oldukça zorlaştırmaktadır. Tür temelli bir tasnif girişiminin her ne kadar dini kitapları tam manasıyla temsil edeceği iddiasında bulunmak zor olsa da bu araştırmanın saha verileri popüler dini kitaplar anlamında bir tasnifi mümkün kılmaktadır. Dini yayınların bütününe içerisine alacak şekilde daha ayrıntılı ve konuları temele alan bir sınıflandırma da gerekmektedir. İçerik ve tür itibarıyla aynı anda din, edebiyat, tarih ya da felsefe başlıkları içerisinde değerlendirilebilecek hibrit türleri de içine alan bir tasnif güncelleme yapma ihtiyacı söz konusudur.

Dini kitapların geniş kapsamlı bir tasnifi popüler ya da yüksek kültür ürünü olsun dini kitapların ve hızla gelişen dini yayıncılığın

değerlendirilmesi bakımından son derece önemlidir. Bu amaçla Türkiye’de internet satışı yapan Kitapyurdu (Kitapyurdu 2021) ve İdefix (İdefix 2021) sitelerinin dini kitap listeleri incelendiğinde bir tasnif karmaşası yaşandığı görülmektedir. Kitapyurdu sitesinde “din” kategorisi altında (940 kitap listelenmiştir) harf sırasıyla Ateizm, Budizm, Diğer, Diğer Dinler, Dini Hukuk, Dini Metinler, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji, Hristiyanlık, İslamiyet, Kavram-Kurum, Musevilik ve Tarih başlıkları yer almaktadır. Aynı sitede din kategorisinden ayrı olarak bir de “İslam” (10609 kitap listelenmiştir) kategorisi açılmış; burada ise Araştırma-İnceleme, Alevilik-Bektaşilik, Diğer, Dini Hikâyeler-Menkıbeler, Dualar, Edebiyat, Eğitim-Öğretim, Ekonomi, Felsefe, Fıkıh, Günümüz İslam Düşüncesi, Günümüz İslami Hareketler, Hadis-Sünnet, Hayat, Hukuk, Kavramlar-Kurumlar, Kişiler, Kur’an İncelemeleri, Kur’an/Mushaf, Kültür, Mantık-Akaid, Siyer, Tarih, Tasavvuf, Tefsir-Meal başlıklarıyla daha da ayrıntılandırılmış bir tasnife yer verilmiştir. İdefix sitesine bakıldığında ise kitapyurdu’na göre nispeten daha sade bir sınıflandırma yapıldığı görülmüştür. Dini kitapları “din-tasavvuf” başlığı ile listeleyen sitede (10104 kitap listelenmiştir) İslamiyet, Tasavvuf, Din, Alevilik-Bektaşilik, Hristiyanlık, Diğer İnançlar, Musevilik, Din Adamları, Budizm başlıkları açılmıştır. Bu kitaplar farklı yayınevlerinden tekrar yayınları da içermekle birlikte başlıklar içerisinde hem İslami kitaplar hem de olumlu ya da olumsuz içeriğe sahip İslam’la alakalı kitaplar listelenmiştir.

Mevcut dini yayınları tür temelli bir tasnife tabi tutmak için farklı sınıflandırma sistemleri kullanılabilir. İslam tarihi boyunca üretilen ve hala yayımı gerçekleştirilen devasa literatürün ve konu çeşitliliğinin sınıflandırılması elbette oldukça meşakkatli ve tartışılması gereken bir meseledir. Klasik ilimler sınıflandırmaları yanında modern literatürü de kapsayacak şekilde meselenin ele alınması gerekmektedir. Ancak popüler dini kitap türlerini merkeze alması nedeniyle bu çalışmada genel anlamda dini kitapların tasnifi² tartışma dışı bırakılmıştır. Araştırmanın ilgi alanı geniş halk kesimlerince tercih edilen popüler kitaplar olduğu için katılımcı konuşmalarını veri kabul ederek araştırma mekânları örneğinde geniş kitlenin ne tür kitapları tercih ettiğine dair bir ayırım yapılmıştır. Görüşmeye katılan katılımcı kitapçıların uzun yıllar devam eden dini kitapçılık tecrübelerine odaklanıldığında geniş kitlenin uzun yıllardır belli türdeki kitapları tercih ettiği görülmüştür.

² Kapsamlı bir çalışma için bkz. (Güngör 2020).

Son çeyrek asırdaki hızlı kültürel dönüşüme dair veriler farklılık gösterse de kitlesel bir dini kitap okuma karakteristiğinden ve popüler bir din okuryazarlığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda araştırma verilerinden hareketle dört ana tema üzerinden popüler okuma alışkanlığından ve popüler kitap türlerinden bahsetmek mümkündür.

- Türk toplumunda geniş kitlenin sürekli olarak tercih ettiği kitapların başında bireysel veya topluca yapılan bir takım dini merasimlere kaynaklık eden kitaplar gelmektedir. Bu türdeki “merasim kitapları” mushaflar, Kur’an cüzleri, dua kitapları, elifba cüzleri, dinsel şifa kitapları, mevlit ve ilahi kitaplarını muhtevindir. Bu tür merasim kitapları hem bireysel dindarlığın hem de grup dindarlığının kaynakları olarak dini kitap piyasasında tüm zamanların en çok satılan popüler kitapları olagelmıştır.
- Türkiye’de geniş kesimlerin “temel dini bilgi kaynakları” olarak ilmihal ve türevi kitaplar dini bilgi stoğunun beslenme kaynağı olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Toplumun geniş kesimlerinin derin teolojik konulara yer yermeyen ritualistik tipolojisine uygun ürünler olarak ilmihaller ve onun türevleri olarak kabul edilebilecek namaz hocaları, oruç rehberleri, hac rehberleri ya da tematik ilmihaller (Kadın ilmihali, cinsel hayat ilmihalleri, çocuk ilmihalleri vs.) ve siyer kitapları Türk halk dindarlığının vazgeçilmez başvuru kaynakları olmuştur. Bu tür temel dini bilgi kitapları özellikle geniş halk kesimlerinin yolu dini kitapçıya düştüğünde ilgilendiği kitapların başında gelmektedir. Bu durum hem katılımcı kitapçılar tarafından dile getirilmiş hem de mülakat yapılan mekânlarda birçok kez gözlemlenmiştir.
- Dini kitap piyasasında son yıllarda yaşanan dönüşüm dikkate alındığında geniş halk kesimlerinin kitap seçim tercihlerinde öne çıkan bir diğer türün “dinî kurgu” tarzı eserlerden oluştuğu kaydedilmiştir. Bu tür içerisinde hem doğrudan İslami içerikli tasavvuf anlatıları, evliya anlatıları (menkıbeler), dini-edebi kurgular, menkıbe kitapları, sahabe hayatları gibi geleneğe bir şekilde eklenen kitaplar hem de modern mistisizm içeriği ile geleneksel literatüre eklenemeyecek yeni bir tür olarak *maneviyatçı* kitaplar söz konusudur. Bu tür kitaplar kısa zaman içerisinde popülerleşerek oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilme özelliği ile de dikkat çekmektedir.

- Popüler dini kitap evreni içerisinde karşılaşılan bir başka okuma pratiği olarak İslam'a dair "düşünsel kitaplar" ifade edilmiştir. Dini yayıncılık tarihinde İslam'ın farklı boyutlarına ilişkin düşünsel bir takım kitaplar -diğer üç kategori kadar kitleselleştiğini belirtmek zor olsa da- kitlelerin dini bilgi stoğunda kendine yer edinmiş görünmektedir. Bu tür kitaplar arasında özellikle Hint alt kıtası, Mısır ve İran'dan ihvancı ya da Şii-Devrimci gelenek içerisinde yapılan tercüme eserlerin başı çektiği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bu kitapların okur sayısında özellikle ülke içerisinden yeterli literatürün üretimi ile birlikte son yıllarda azalma olduğuna dair bir vurgu kaydedilmiştir.

Bu dört ana tema dönemsel olarak farklılaşsa da geniş kitle dini kitap tercihinde ön plana çıkan okuma pratiğinin bir izdüşümü olarak görülmüştür. Bu çerçevede Türk toplumunda halk dindarlığının bir yansıması olarak ritualistik tipolojiyi yansıtan "merasim kitapları" ile "temel dini bilgi kitapları" hali hazırda tercih edilen en önemli kitaplar iken popüler dindarlığın da kendi yeni türlerini üretmeye başladığı, katılımcı örnekleri üzerinden görülmüştür. Bu görüntü aynı zamanda popüler din okuryazarlığının doğasına dair anlama olanakları da sağlamaktadır.

Popüler Din Okuru/Okuryazarlığı

Türkiye'de okuryazarlık seviyesi artıkça kitabi bilgiye ve dolayısıyla kitaba olan ilgi de artmıştır. Son yıllardaki artan kitap üretimi³ ve geniş düzeyde kazanılmaya başlayan kitap okuma alışkanlığı okur kitle olarak ifade edilen bir toplumsal gerçekliği gündeme getirmiştir. Aynı zamanda sözel bellekten okuryazar belleğe geçişi de içerisinde barındıran bu süreç toplumsal dönüşümün işaretlerini taşımaktadır. Bu dönüşüm ekseninde, sözlü kültürde daha çok toplumsal bir olgu olan "bilgi" (Sanders 2013: 18) okuryazarlıkla birlikte bireysel bir deneyime doğru evrilmeye başlamıştır. Okuma yazma, okuryazar aklı için en önemli alıştırmayı sunmuş ve gündelik deneyimlere karşı daha eleştirel olunmasını sağlamıştır (Sanders 2013: 25). Bu anlamda bilgiyi bireysel bir edim haline getiren okuryazarlık ile bireysel yönelimlerin artması arasında bir bağıntı vardır. Bu durum okur yönelimlerinde son yıllarda yaşanan farklılaşmanın önemli sebeplerinden biridir.

Okur yönelimleri farklılaşırken bu farklılaşmanın oluşturduğu taleplere cevap verebilmek için yayın dünyasında da benzer şekilde bir farklılaşma

³ Son 10 yılda ortalama yıllık 400 milyon civarında kitap yayımlanmıştır. Bkz. (YAYFED 2022)

yaşanmaktadır. Yayınlanan kitapların sayısı ve çeşitliliği, geçen yıllara kıyasla, ulaştırma ve bilgi teknolojisindeki gelişmelerin yanı sıra pazarlamanın, perakendeciliğin tüm yönlerine entegrasyonu ile tek bir kitabevinin hepsini taşıma kapasitesinin ve aynı zamanda okuyucu kapasitesinin çok ötesinde büyümüştür. Bu çerçevede okuyucular hangi kitapları satın alacaklarına nasıl karar vermektedirler? Burada bireysel tercihlerin belirlenmesine etki eden psikolojik faktörlerin yanı sıra okuryazarlık düzeyleri, gelir düzeyi, bağlı olunan toplumsal grupların veya rehberlerin etkisi gibi birçok toplumsal faktör söz konusudur (Miller 2006: 55).

Türkiye’de okur kitlenin kitap seçim tercihlerine dair veriler sunan Konda araştırmasına göre (Konda ve Okuyay 2019) genel anlamda bir kitap okuyucusu belli etkenlerle kitap tercihinde bulunmaktadır. Bunlar arasında öncelikle *hangi konuda* kitap alınacağına karar verildikten sonra *hangi kitabın* seçileceği aşamasında tavsiye mekanizmasının halen önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Eğer konuyla alakalı yazarlar biliniyorsa seçim daha da kolaylaşmaktadır ancak kitap seçiminin halen sosyolojik bir konu olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü araştırmaya göre bahsi geçen soruya verilen cevaplar kitap seçiminin arkadaş tavsiyesinin (%36,8) yanı sıra, yazarın tanınırlığı (%23), internet yorumları (%12,7), kitabın çok satanlar bölümünde olması (%9), sosyal medya paylaşımları (%5,5) ve kitabevi çalışanlarının tavsiyesi (%2,4) gibi harici bir yönlendirme ile yapıldığını göstermektedir. Buradan hareketle Türkiye’de okurun %70’inden fazlası dışsal etkenlerle kitap alım tercihinde bulunmaktadır. Ancak geniş kitlenin okuma ve kitap tercihinde zamanın güncel yönelimleri ve kitabın ya da içeriğin popülerliği son zamanlardaki en önemli faktörlerden biridir. Bununla birlikte son yıllarda genel anlamda kitap seçim süreçlerinde yeni olan şey, tamamen olmasa da, okuyucunun başkalarının müdahalesi olmaksızın okuma materyalini *kendince* seçmeye başlamasıdır (Miller 2006: 63-65). Popüler düzeyde dindar olarak kabul edilen geniş kitlenin dini kitap seçimi ve satın alma yönelimine dair konunun aktörü olan kitapçılar tarafından yapılan değerlendirmelerde de benzer etkenler ön plana çıkmıştır. Buradaki seçim aşamasında kitabın herhangi bir kanaldan tavsiye edilmesi veya popülerliğinin hâlâ önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Geleneksel Din Okuryazarlığı

Popüler dinin doğası gereği, dini bilginin verili gerçeklik olarak kabulü ve geniş kitle tarafından stoklanması (Berger ve Luckmann 2008) çoğunlukla geleneksel ve sözlü kültüre dayalı okumaları destekler biçimde

yapılmaktadır. Ritualistik, duygu temelli ve dünya ve ahirete dair taşınan umudun beslenmesi bu tarz dindarlığın temel ayaklarını oluşturmaktadır. Bunun için kitle dindarlığının kitaba ve kitabi bilgiye dönük alımlaması da İslam'ın ritüel ve mistik boyutlarını ön plana çıkaracak şekilde meydana gelmektedir. Geniş halk kesimlerinin geleneksel dini okuma tercihleri söz konusu olduğunda katılımcıların tamamına yakını ibadet-dua temelli bir dindarlığı besleyen merasim kitaplarının tercih edildiğini ifade etmiştir. Bu yöndeki görüşleri temsil eden katılımcı sözleri genel anlamda kitle yönelimini göstermesi açısından dikkate değerdir:

Bir de bizim bu işi yapmış olduğumuz yer noktasında bizim için çok daha zor. Yani Hacı Bayram Türkiye'nin dini merkezlerinden bir yer ama ortalama kültür seviyesi bizi çok üzüyor ve zorluyor. Yani insanların kitap anlayışı, telakkisi ne yazık ki çok aşağıda çok düşük yani kitap deyince Yasin ve dua kitabından öteye ne yazık ki geçemiyor veya işte çok eskiden kalma menkibe ve hikâye kitapları onlarla sınırlı.

Türkiye'de geniş kitle dindarlık düzeyleri temelde duygu ve ibadet boyutu ekseninde şekillenmektedir. Özellikle ilk Müslüman Türk topluluklarının hem eski Türk dininden getirdikleri mistik karakteri hem de Anadolu'nun Müslümanlaşması sürecinde halk arasında tasavvufi etkinin oldukça önemli bir yer edinmesi dinin duygu boyutunu sürekli olarak beslemiştir. Sözlü gelenekle birlikte dini bilgi kaynağı olarak vaaz ve hutbeler, ilmihal kitapları, mevlit ve siyer kitapları, cemaat ve tarikat sohbetleri vs. dinin inanç ve özellikle ibadet boyutlarının geniş kitlelerde yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Arslan 2006: 298-301). Geniş kitap çeşitliliği içerisinde herhangi bir dini kitapçının ön rafları ve vitrinlerine göz atıldığında bahsedilen duygu ve ibadet yoğunluklu yönelimle karşılaşılacaktır. Araştırma sahasında da karşılaşılan kitaplar bu çerçevedeki Kur'an cüzleri, Yasin-Amme cüzleri, dua kitapları, menkıbevi anlatı kitapları ve ilmihaller olmuştur. Dini anlamda bir *halk pazarı* olarak ifade edilen bu tarz kitaplar hem Ankara hem de İstanbul kitapçıları tarafından açık bir şekilde ortaya konduğu şekliyle, sürekli kitlesel talep gören dini kitaplar olmuş ve kitapçıların ön raflarında ve vitrinlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu durum popüler dindarlığın boyutlarını anlamak ve anlamlandırmak açısından dikkate değer bir veri sunmaktadır. Türk dindarlığının popüler bilişsel düzeyini ele alırken ve analiz ederken ibadet ve dua boyutunun hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Geleneksel halk dindarlığının ibadet ve dua merkezli kaynakları Osmanlıdan günümüze biçimsel farklılaşmalar gösterse de değişmeyen şey dinin ibadet ve duygu boyutuna hitap eden kitapların hali hazırda tercih edilmeye devam ettiğidir. Popüler dini yönelimlerin izdüşümü olarak gösterilebilecek bu kitlesel tercih aynı zamanda toplumsal hayatın ortak kabul dünyasının anlaşılmasında da üzerinde durulması gereken bir gerçekliktir. Burada ifade edilen kitap türleri üzerinden ifadesini bulan dua-umut merkezli, duygu temelli ve ritualistik dini bilgi stoğu toplumun geniş katmaları tarafından bir şekilde içselleştirilen ortak bilgidir. Böylesi bir bilme biçimi bireylere hayatlarının belli bir anında, o anı anlamlı kılacak bir *kutsal şemsiye* (Berger 2000) kazandırmaktadır. Toplumun oldukça sınırlı bir grubu dini anlamda teoriyle, fikir işleriyle ve dünya görüşü inşa etmekle meşgul olurken toplumun çoğunluğu toplumun bilgisine verili bir şekilde ortaklaşmaktadır (Berger ve Luckmann 2008: 37). Bu ortaklaşma ise kültürün bir şekilde nesnelleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Türkiye’de dine dair bilginin toplumun geniş katmanlarında nesnelleşen biçimleri kitle duyarlılıklarına uygun olarak yayılım alanı bulmaktadır

Geleneksel dindarlık biçimleri sözlü kültürden yazılı kültüre doğru kendi ifade biçimlerini nesnelleştirirken -her ne kadar yayın dünyası oldukça geniş bir alan açsa da- din okuryazarlığı kendi bilgi stoğu doğrultusunda belirli kaynaklara yönelmektedir. Buradaki yönelimi belirleyen kültür havzasında geleneksel halk dindarlığının farklı biçimlerinin yanı sıra bir takım sembolik anlam verişler de söz konusu olmaktadır. Dini kitaplar içerisinde içeriği aynı olduğu halde bir takım semboller (Güllü Yasin, Çift Güllü Yasin vb.) ya da kapak rengi üzerinden okur kitlesinin kitap tercihinde bulunması bu anlam verişleri açığa çıkarmaktadır. Sonuç olarak görülmektedir ki geniş halk kesimlerinin geleneksel okuma pratikleri sürekliliğini devam ettirmekte ve dindarlığın daha çok ibadet ve duygu boyutunu besleyecek merasim türü kitaplara yönelmektedir.

Katılımcı açıklamalarından hareketle geleneksel okuma pratiklerinin belirgin bir teması olarak “*umut dini*”nden bahsetmek mümkündür. Toplumun geniş kitlelerinin dine yönelik tutumu belli dünyevi ve dinsel problemler karşısında bir umut arayışı olarak nitelendirilebilir. Bunun altında yatan gerçeklik ise popüler inançların resmi anlatıdan farklı bir dizi soruyu ele almasıdır. Geniş halk kesimleri çoğunlukla gündelik yaşamın varoluşsal sorunları ile daha çok, nihai gerçekliklerle daha az ilgilenmektedirler. Sonuçta hakikat ve mantıksal tutarlılıktan daha çok gündelik meselelerle ilgilenmektedirler. Geniş kitleler anlamlı bir yaşam

arzusu ile ölümün yaşayanlar için doğurduğu sorunlar, iyi bir yaşam arzusu ve sürekli talihsizlik tehdidi, geçmişi, bugünü ve geleceği bilme arzusu ve bireysel ahlaki bir düzen duygusu ile daha çok ilgilidir (Hiebert, Shaw ve Tiénoú 1999: 77 vd; Çapcıoğlu ve Alpay, 2021: 167-172). Bu açıdan gündelik yaşam problemlerinden kaçınmak ve bu dünyada mutlu olma umudunun bir yansıması olarak hem tasavvufi-mistik metinler hem de merasim metinleri toplumun geniş kesimlerinde okuma pratiği anlamında da bir karşılık bulmaya devam etmektedir.

Okuma Pratiklerinin Dönüşümü

Toplumsal hayatın farklı alanlarında yaşanan değişim, yayınlanan dini kitaplarda ve okur yönelimlerinde de gözlemlenebilmektedir. Kitap piyasasındaki değişim süreçlerine değinen katılımcı kitapçıların bu süreci kitap ve okurun karşılıklı ilişkisi içerisinde anlamlandırma eğiliminde olduğu görülmüştür. 2000'li yıllarla birlikte hem kitap hem de okur profillerinin dönüşüme uğradığına dair bir kanaat hâkimdir. Bu dönüşümün ifadelendirilmesinde öncelikli olarak öne çıkarılan şey geleneksel kitapçılık ile okuma pratiklerinin yaşadığı değişim olmuştur. Burada vurgu özellikle modernitenin bir izdüşümü olarak geleneksel kalıpların aşıldığı ve homojen ve tekdüze kitapçılığın artık geniş kitleye hitap etmekte zorluklar yaşadığı şeklinde olmuştur.

Dini kitap alanının gelişimi çerçevesinde bir katılımcı, Mardin'in (2018: 159) ayrımında bir kategori olarak ifade ettiği ve uzun yıllar boyunca kitlelerin dini bilgi kaynağı olarak kabul görmüş *İslami klasik eserlerin* otoritesinin "yayıncılığın gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birlikte sarsıldığını" ifade etmiştir. Bunun birçok sebebi vurgulanmakla beraber özellikle klasik İslami kitapların dijitalleştirilmesinin de okur kitle tarafından satın alma tercihlerini etkilediği yönünde bir yaklaşım söz konusudur. Kitapçılar artık eskisi gibi ciltler dolusu tefsir, hadis, fıkıh vs. dini kitapların satışını yapmakta zorlanmaktadırlar. Okuma pratiklerinin değişmeye ve dönüşmeye başladığı şeklinde yansıtılan genel anlayış içerisinde özellikle "genç nüfusun dini kitap piyasasında hedef kitle olarak ön plana çıkmaya başladığı yönündeki" vurgu ile beraber gençliğe hitap etme kaygısı da dini yayıncılıkta oldukça ciddi bir biçimde yer edinmeye başlamıştır.

Niceliksel büyümenin aynı oranda nitelik kaybını da yaygın hale getirdiği katılımcılarca çokça vurgulanan bir durum olmakla birlikte modern eğitim kurumlarında yetişen ve modernleşmenin etkileri ile dinsel eğilimleri farklılaşan bir neslin varlığı söz konusu edilmiştir. Bu anlamda modernitenin kavramları ile kendini inşa eden yeni bir Müslüman

tipolojisi gündeme gelmektedir. Sözlü kültür dünyasından kopan gelenekli düşünce hem göç hem de eğitim öğretimin kanalları ile yeni bir söylem haritası ile karşılaşmaktadır (Subaşı 2018: 123). Bu karşılaşmalarla birlikte Osmanlı kültür ikliminden tevarüs edilen kitaplar⁴ uzun yıllar Türk toplumunun dini bilinci içerisinde stoklanmış olmasına rağmen toplumsal değişime direnememiş ve yerini daha farklı içerik ve biçimde kitaplara terk etmeye başlamıştır.

Sözlü kültür ve sözel belleğe eklemlenen bir dönemin popüler kitapları toplumun genelinin talebine ve tercihinin ulaşabilecek güncelliğini kaybettiği yönünde bir görüş kaydedilmiştir. Aynı zamanda Yasin-Amme cüzleri gibi *merasim kitapları* da süreç içerisinde hem çeşitlenmiş hem de kamusal taleplere uygun olarak farklı formatlarda yeniden üretilmiştir. Bu anlamda toplumsal değişim hem geleneksel ritüelleri hem de bilinç düzeylerini etkilemiş görünmektedir. Geleneksel halk dindarlığında çoğunlukla ritüel ve merasim kitapları olarak kullanılan Yasin-amme cüzleri her ne kadar dini kitapçılık alanındaki otoritesini devam ettirse de bu kitaplar da toplumsal değişimden nasibini almış; hem farklı etkinliklerin el kitabı olarak çeşitlenmiş hem de renklendirilmiştir. Renklendirilmiş Mushaf ya da cüzlere yönelik taleplerde yaşanan patlama geleneksel merasim amaçlı okuma pratiklerinin de bir düzeyde farklılaştığının bir göstergesi olarak vurgulanmakla beraber kent hayatının gündelik dini pratiklerinde yaşanan değişim ve yenilenme süreçlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda birer dini pratik olarak kent hayatı içinde mevlit, doğum ya da sünnet törenlerinin merasim kitapları olarak Mushaf ya da cüzlerin cinsiyetlere göre de şekil veya renk kazanması dini metinlerin meta halinde dolaşıma sokulmasının son örneklerinden olmuştur. Bu anlamda modernite ile birlikte gündelik hayatın dönüşümü dinin metalaşma görüntüleri sunması şeklinde de tebarüz etmektedir (Subaşı 2018: 37). Nicelik ve nitelik anlamında okuma pratiği içerisinde yaşanan dönüşüm, kitabın hem bir bilgi kaynağı olarak hem de bir uygulama aracı olarak kullanım biçimlerinin gündelik hayatın rutin pratiklerine de bağlı oluşunu ortaya koymaktadır.

Geleneksel toplumdan modernleşen topluma geçişle birlikte dini alan kamusal anlamda açıkça zayıflamış olsa da farklı dinsel görünümüler geleneksel uygulamalar, ahlak ve adetlere bağlı olarak yaşamını sürdürmüştür. Bu anlamda popüler bilgi stoğu dâhilinde İslam'ın ibadet

⁴ Bkz. (Arpaguş 2001).

ve ritüel sürekliliği geniş halk kesimlerince taşınırken (Ocak 2010: 161) bir takım formel dönüşümlere de uğramıştır. İslam'ın gündelik hayat içerisinde taşıyıcı unsurlarından olan dinselliklerin hem modern hem de geleneksel temaları barındırması popüler dindarlığın dinsel eğilimleri, modern toplumun araçlarını kullanarak dönüştürme ve bireyselleştirme çabaları olarak gözlemlenmektedir. Bu anlamda birçok popüler dini kitap, iç içe geçmiş iki farklı kültürü yansıtmaktadır. Bir taraftan geleneksel halk dindarlığına eklemlenen ve asırlardır devam eden bir anlayışın beslenme kaynakları olan kitap veya kitapçıklar kitlelerce rağbet görmeye devam etmektedir. Öte taraftan hem klasik halk kitapları modernleşmekte hem de edebi formlarda farklılaşan yeni bir dini anlatı ve söylem biçimi oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmaktadır. Bu sarmal gerçeklik dini bilgiye dair değişen toplumsal gerçekliğin bir kesitini sunarken yeni dini anlayışlara dair erken örnekler vermesi anlamında ilgi uyandırmaktadır.

Popüler Kültür, Kitlenin Keşfi ve Dini Kitaplar

Popüler kültürün görünür olanı incelemesi ve demokratik süreçlerin yaygınlaşması dolayısıyla birçok alanda kitle egemenliği tartışılır hale gelmiştir. Kamu beğenisinin toplumsal gücü ticari meta konusu haline gelirken kültürel üretim alanlarında kamusal talepler hem yönlendirilen hem de yönlendiren bir etki alanı bulmuştur. Dini yayıncılık ve kitapçılığın seyri de bu süreçten benzer şekilde etkilenmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemin dini yayıncılıkta olduğu kadar okur profilleri ve dini okuma pratiklerinde de önemli değişimleri ifade etmesi açısından altı çizilmesi gerekmektedir. Bu dönem hem çeviri dini kitapların dolaşıma girmesi (Bulut 2013) hem yerel edebiyat çevrelerinin etkisi hem de sektörün gelişimi dolayısıyla dini kitapçılığın oluşum sürecini büyük ölçüde tamamladığı dönem olarak ifade edilebilir.

Geniş kesimlerin okuma kültürlerindeki dönüşümü aktaran birçok kitapçı konunun sosyolojik boyutlarını birbiri ile ilintili kavramsallaştırmalar üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda kitapçıların okur kitlesinde son zamanlarda dikkat çektikleri kavramlar *bireyselleşme*, *yüzeyselleşme*, *tüketim kültürü* ve *konformizm* olmuştur. Buna bağlı olarak bir diğer dönüşüm yayıncılık alanında yaşanmış ve kitle beğenisinin belirleyici bir gerçeklik alanı oluşturması dini kitapları hem niteliksel hem de niceliksel anlamda dönüşüme zorlamıştır. Dinin hemen her alanı ile ilgili yoğun bir kitap üretimi hem yerli kaynaklardan hem de çeviriler yoluyla sağlanırken okur sayısının da artmasıyla birlikte kültürel üretim ile ticari kaygıları bağdaştırma gereği de gündeme gelmiştir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin dini duyarlılıklarını geliştirmek ve özellikle dini toplumsal

meselere dair bir dizi idealleri gerçekleştirmek adına yapılan dini yayıncılığın yanı sıra *kitleyi keşfeden* ve kitlesel duyarlılıklara hitap eden bir yayın alanı oluşmuş ve kamu beğenisini hedefleyen bir biçimde varlığını devam ettirmiştir. Bu diyalektik örüntü içerisinde hem okur profilleri hem de yayın alanı birbirini dönüştürürken genel anlamda popüler din okuryazarlığı kendi gerçekliğini nesnelleştirmiş aynı zamanda bu okuryazarlığa yönelik bir yayıncılık alanı da açılmıştır.

Okuyucu kitlesinin yüzeyselleşmesi, bir bakıma okurun nitelikli olarak ifadelendirilen eserlerden ziyade popüler kitaplara yönelim şeklinde bir vakıa olarak gözlenmiş ve katılımcı kitapçılar tarafından ısrarla vurgulanmıştır. Bu durumu belirleyen sebeplerin başında Türkiye’de 1990’lardan itibaren gelişen tüketim kültürü ve şehirleşmeye bağlı olarak yaşanan kültürel dönüşümün etkisi önemli olmuştur. Aynı zamanda bireyci yönelimlerin ve birey merkezli din anlayışlarının gelişmeye başlaması okur ve kitap ilişkisini de etkilemeye başlamıştır.

1990’lar ve sonrasında hızlı şehirleşme ve devamında yaşanan kültürel dönüşüm ile birlikte Türkiye’de dindar-muhafazakâr nüfusun bireyselleşmeye başladığı şeklindeki görüşün (Çelik 2018: 242) bir yansıması olarak kitap tercihlerinin de bu kültürel gerçeklikten etkilenmeye başladığı kitapçılar tarafından dile getirilmiştir. İslami romanların söylemsel değişimlerine dair yaptığı çalışmada bu gerçekliğe değinen Çayır da (Çayır 2015: 164, 171) bu değişimi Müslümanlar arasında inancın bireyselleşmesi şeklindeki bir süreç olarak ifade etmektedir. Söz konusu değişimin okur ile kitap arasındaki ilişkiye dair bir yansıması olarak bireysel kitap tercih süreçleri entelektüel rehberliğin etki alanı dışına çıkmaya başlamıştır. Geleneksel kitapçı-okur ilişkisi dönüşüme uğrarken, süreç hem kitapçıyı hem de okuru birbirinden bağımsızlaşmaya doğru yönlendirmektedir.

Din okurunun yüzeyselleşmesi ve nitelik kaybına uğraması şeklindeki genel kanaatin yanı sıra belli düzeyde bir dini kitap okur kitlesinin inşa olmasını bir ölçüde İmam Hatip Liselerinin, İlahiyat Fakültelerinin ve dini hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının artışına bağlayan bir katılımcı ise bu artışın “hem yayıncılığa hem de okur gelişimine olumlu yönde katkısı olduğunu” vurgulamıştır. Başka bir katılımcı da hali hazırda “dini eğitim veren vakıf ve dernekler üzerinden yaptığı toplu satışlardan” bahsetmiş ve sivil toplum kuruluşlarının dini kitap satışları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Okur niteliğindeki dönüşüm ile yayın dünyasındaki dönüşüm diyalektik bir ilişki içerisinde. Özellikle demokratik süreçlerin gelişimi ile birlikte pazar ekonomisinin gelişmesi sosyo-kültürel bir dönüşüme ön ayak olmuştur. Tüketim alışkanlıklarındaki değişim dini alandan bağımsız olarak gerçekleşmemektedir. Dini alanın kültürel ürünleri olarak dini kitapların yayın ve pazarlama metotlarında da bir dönüşüm yaşandığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Kitleye ve daha fazla satış rakamlarına ulaşmak çoğu yayıncı için bir gurur kaynağıdır ve yayıncılar bunu başarabilmek için çeşitli reklam ve içerik stratejileri geliştirerek okuyucunun ilgisini çekmeye çalışmaktadırlar (Büyükdağ 2017: 85-86). Bu anlamda kitleye ulaşmak ve onun hangi duyarlılıkla hareket ettiğini belirleyerek o yönde yayın ortaya koymak çoğu popüler yayıncı için önemli bir hedef olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde popüler dini kitap piyasası da kendi yayınlarını üretirken geniş kitlenin dini yönelimlerini dikkate alan bir anlayışla hareket etme eğilimindedir.

2000'li yıllarla birlikte yaşanan hızlı kültürel dönüşüm kitap satışlarını hem nicel hem de nitel anlamda etkilemiştir. Özellikle okur kitlesini oluşturan yeni dindar orta sınıf doksanlı yıllardan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan popüler kültür eksenli bir okuma biçimine doğru alışkanlıklarını değiştirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm dindarlık biçimlerinde yaşanan konformist değişimin bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir. Değişen dindarlık biçimleri okuma alışkanlıklarını da kendi gerçekliğine zorlamaya ve farklı şekillerde dışsallaşmaya başlamış görünmektedir. Bu konformizm popüler kitapların içeriksel değerini etkilemeye devam ederken bir katılımcının "beleşçilik" olarak tanımladığı, dini bilgi ve davranış anlamında kolaycılığın hâkim olmaya başladığı bir süreci de ifade etmektedir.

Popüler Dini Kitaplar

Kitap piyasasında sıklıkla "bestseller" olarak ifade edilen kavram bir kitabın belli sayıda okura ulaşarak çok satması, kiteselleşmesi, tanınır olması ve kamu beğenisi kazanması anlamında kullanılmaktadır. Çoğunlukla edebiyat-kurgu türü kitaplar için kullanılan "bestseller" tanımlaması son zamanlarda "popüler kitap" gerçeği ile birlikte hemen hemen her tür için tercih edilmeye başlamıştır. Konunun tarafı olan yayıncılara göre Türkiye ölçeğinde bir kitabın "bestseller" olabilmesi için asgari 50 bin olmak üzere ortalama 100 bin ile ifade edilen sayılarda satış yapması gerekmektedir. Bu sayıyı 250 bin olarak da ifade eden yayınevi sahipleri de vardır (Büyükdağ 2017: 87). Bir kitabın çok satması Kracauer'e göre bazı içerikleri hızlıca tüketip diğerlerini bir şekilde reddeden

okuyucuların ihtiyaçları ile açıklanabilir. Belli bir kitabın satış başarısı toplumsal talebin ihtiyaçlarını karşılama ölçüğünde ele alınmalıdır. Kitabın ünü bu anlamda yaygın toplumsal eğilimlere verdiği yanıt ölçüsünde sağlanmaktadır. “Bir kitabın meta olarak başarısı, nihayetinde kitabın geniş bir tüketici kitlesinin taleplerini karşılama yeteneğine bağlıdır. Bu talepler, yönlerini özel eğilimler veya sadece tavsiyelerle belirlenemeyecek kadar genel ve sabittir. Tüketicilerin toplumsal koşullarına dayanmalıdır.” (Kracauer 1965: 92). Toplumsal koşullar değiştikçe çoksatan kitaplar da bu değişime uygun olarak yayın dünyasında yerini almakta ve toplumsal olanın bir kesitini sunmaktadır. Sutherland’ın da vurguladığı gibi (Sutherland 2007: 3) büyük bir edebi eser bir döneme ait olmayıp her dönem için anlam ifade ederken, çoksatanların anlamı yaşanan çağın enstantanesini sunmasıdır. Çok satan kitaplar giderek farklı mecralarda daha fazla ilgi konusu olurken bu ilgi geniş toplumsal kesimlerin bir dönemini yansıtmaya açısından dikkat çekmektedir. Çoksatan dini kitaplar da toplumsal gerçekliğin geniş görüntüsüne dair bir izlenim vermesinin yanında, ne tür bir dini bilgi alanının toplumsallaştığı ve dindarlığın hangi bağlamda farklılaştığının görülmesi bakımından da niteliksel bir analiz alanı açmaktadır.

Dini kitaplar içerisinde çoksatar gerçeğinin anlamlandırılmasına dair görüşlere bakıldığında katılımcılar bu olgunun dini kitap piyasasında yeni bir olgu olduğunu, daha çok sürekli satan (hepsatar) kitaplara rastlandığını ancak bir tüketim metaı olarak yeni tür çoksatar dini kitapların son zamanlarda gündemde olduğunu belirtmiştir. Yaşanan süreci kültür endüstrisinin bir boyutu olduğu gerçeğiyle açıklayan bir katılımcı kendi deyimiyle “saman alevi” gibi parlayıp sönen popüler kitapların dönem dönem oluş/turul/an trend kitaplar kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede ilk kez 1940’lı yılların sonunda Adorno ve Horkheimer tarafından kullanılmış bir kavramsallaştırma olan “kültür endüstrisi” Adorno’nun ifadesiyle halk kültüründen farklı olarak daha çok temelinde kâr güdüsü olan ve kitlelerin bilinçleri ya da bilinçsizlik düzeyleri üzerinde spekülasyon yaparak tüm kültür dallarında tüketime uygun ve bu tüketimi belirleyen üretimi ifade etmektedir (Adorno 2016: 109-10). Bu anlamda birer kültür endüstrisi ürünü kabul edilen düşünsel yapıtlar da tam anlamıyla birer meta olarak kabul edilmektedir. Dini kitap alanı içerisinde oluşan trendin içinin dini anlamda nasıl doldurulduğuyla alakalı olarak bir takım örnekler de veren katılımcı “din soslu maneviyat” içeren kitapların çok

fazla alıcıya ulaştığını vurgularken, kolaylaştırılmış bir din söyleminin özellikle gençler tarafından alımlandığını aktarmıştır.

Benzer metaforlarla konuyu ele alan başka bir katılımcı, yeni tür dini çoksatar kitapların “tatlı” türü “karın doyurmayacak”, ikame doyum hissi ile hayali mutluluk veren kitaplar olduğuna işaret etmiştir. Okur davranışlarında ve yayın politikalarında doksanlı yıllarla birlikte yaşanan değişimi yorumlarken, Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisine oldukça yaklaşılarak içinde bulunulan duruma dair kaygılarını ifade etmiştir. Kültür endüstrisini eleştirirken Adorno’nun böylesi kültürel üretimin kıt, yüzeysel ve konformist bir biçimde içinin boşaltılması gerçeğini ifade etmesi gibi (Adorno 2016: 115) o da popüler din kitaplarının benzer etkiye sahip olduğunu dillendirmiştir.

Medyada dinin görünürlüğünün artması ve aktarılma biçimlerinin çeşitlenmesi toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulmaktadır. Yaşanan neoliberal süreç dini kitap üretimini piyasa şartlarına bağlamaya başladığı gibi ticari amaçlar dolayısıyla kitleleri değişmez gerçekliğe ikna etmeyi değil kitle beklentilerine uygun dinsel ürünler arz etmeyi de doğurmaktadır. Bunun neticesinde sunulan dinsel ürünler muhafazakâr ılımlı bir mecrayı hedeflediği için olabildiğince soft hale getirilmektedir (Haenni 2014: 54). Aynı zamanda dini duyarlılıkları belirgin olmayan bir kitlenin de hedeflenmesi ile birlikte çoksatar dini kitapların söylem gücü özellikle seksenli yıllarla kıyaslandığında zayıflamaya başlamıştır.

İkame doyum ve geçicilik hissi dini çoksatar kitapların temel karakteri olarak birçok katılımcı tarafından vurgulanmıştır. Kültür endüstrisinin bir tezahürü olarak kabul edilebilecek popüler kitaplar hızlı tüketim alışkanlıklarının bir yansıması olarak toplumun geniş kesimleri tarafından talep görmektedir. Bu hızlı tüketim davranışını farklı şekillerde ifade etseler de popülerin doğası, katılımcı kitapçılar tarafından görülmüş ve yansıtılmıştır. Son yıllardaki popüler dini kitaplara dair katılımcı kitapçıların “saman alevi”, “fast food”, “çerez”, “cips”, “tatlı”, “trend” gibi tanımlamaları göstermektedir ki kitap endüstrisi içerisinde dini kitaplar için de böylesi bir süreç söz konusudur. Buradaki metaforlarla çoksatar kitapları açımlayan katılımcılar klasik dini kitaplarla karşılaştırıldığında yeni tür popüler kitapların geçiciliğine ve hızlı tüketim ürünü oluşlarına vurgu yapmış ve geniş kitleler söz konusu olduğunda nitelikli kitap okuma becerilerinin zayıf kaldığı yönünde fikir beyan etmişlerdir.

Dini kitap piyasasında çoksatar gerçeğinin inşa sürecini benzer şekilde açıklamaya çalışan katılımcılar medya etkisi, yazar tanınırlığı ve konu seçimini bir kitabın çoksatar olmasını etkileyen faktörler olarak ön plana çıkarmışlardır. Özellikle medya etkisi ve yazar tanınırlığı bir kitabın çoksatar olmasını sağlayan temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Popüler kültür ürünlerinin tamamında geçerli kabul edilebilecek bu olgu, popüler dini kitaplar söz konusu olduğunda geçerliliğini korumaktadır. Bir anlamda kitle tüketiminin metaı olarak kurgulanan ve kamu beğenisine hitap ederken aynı zamanda bu beğeni alışkanlıklarını da belirlemeye devam eden popüler kültür ürünleri (Gans 2005: 29-30) olarak kabul edilebilecek çoksatar kitaplar da temelde görünür olmayı hedeflemektedir. Bu açıdan çoksatanlar, beraberinde yeni bir okuma ve tüketim sosyolojisi getirmektedir. Farklı medya kanallarında görünürlük kazanması o ürünün satın alınması ve yaygınlaşmasını temin edebilmektedir. Bu açıdan benzer şekilde kitle beğenisini hedefleyen popüler dinsel ürünler olarak dini kitaplar görünür olma süreçlerini sağlama çabası içerisine girmektedir. Bir kitabın görünürlüğünü sağlayan şey ise farklı mecralarda öne çıkartılması ya da yazarın tanınırlığı üzerinde yapılan reklam stratejileri olabilmektedir.

Katılımcı kitapçılar ve araştırma sahası ile sınırlı olmak üzere ifade edilen bu gerçeklikler elbette dini yayın alanının toplumun geniş kesimlerine dönük bir boyutunu ortaya koymaktadır. Geniş toplum kesimlerinin dini yönelimlerinin dönemsel bir enstantanesini sunması anlamında birçok katılımcı kitapçı tarafından olumsuz bir tonlama ile ele alınan popüler dini kitapların yazar, yayınevi, içerik ve okur paydaşları ile alakalı yapılacak başka çalışmalarla ele alınması konunun tüm yönleriyle anlaşılması açısından gerekli görülmektedir. Burada katılımcı kitapçılar her ne kadar çoksatan kitaplara dair olumsuz bir bakış açısı yansıtmış olsalar da geniş kitlenin okuma becerilerini ve toplumsal dünyanın hızla dönüşen yönlerini anlamak ve anlamlandırmak için konuyu tüm yönleriyle ele alacak bir tartışmaya da ihtiyaç vardır. Zira konu sadece kültürel değil ekonomik boyutları ile de ele alınması gereken genişliktedir. Bu bağlamda konunun ekonomisine değinen bir katılımcı dinî çoksatar kitapların “kitapçılara sağladığı ekonomik faydalar dolayısıyla olumlu bakılması gereken bir olgu” olduğunu dile getirmiştir.

Ticari bir gerçeklik olarak özellikle 1990’lı yıllarla birlikte yayın dünyasının tanışmaya başladığı çoksatar kitap olgusu bu anlamda dini yayıncılığın içerisinde de ciddi oranlarda varlığını hissettirmekte ve yer yer eleştiri konusu olmaktadır. Özellikle 28 Şubat süreci sonrasında

muhafazakâr kitlede yaşanan içe dönüş (Çayır 2015), aynı zamanda postmodern kültürün etkilerini yayın dünyasında hissettirme biçimleri ile farklı dini yayınların bireyci bir tonda geniş kitlenin beğenisini kazanmaya başladığı görülmüştür. Katılımcı kitapçıların *geçici* karakterine vurgu yaptıkları bu tür kitaplar 2000'li yıllarla birlikte oldukça yoğun bir şekilde kitapçı raflarında yer almaya, kitlelerce alımlanmaya ve dini bir söylem biçimi oluşturmaya başlamış görünmektedir.

Hep Satanlar, Çok Satanlar: Din Okurunun Değişmeyen Gündemi

Görüşmelerde katılımcılar belli bir oranda devamlı olarak sattıkları ve dönemsel olarak çok sattıkları bazı kitap tür ve örneklerinden bahsetmişlerdir. Bu açıdan dini kitaplar içerisinde bir 'hepsatar' ve 'çoksatar' kitap olgusu gözlenmiş ve kaydedilmiştir. Kitap endüstrisi çalışanları, yılın (veya sezonun) yeni kitapları anlamına gelen *ön liste* ile her yıl satılmaya devam eden eski başlıklar olarak *arka liste* arasında bir ayırım yapmaktadırlar (Miller 2006: 68). Bir kitapçı için kitabevi raflarında arka listeyi temsil eden ve sürekli olarak bulundurulmaya gayret edilen kitaplar 'hepsatar' olarak tanımlanırken bunun yanı sıra dönem dönem kitle beğenisini kazanan, belli dönemlerde gündeme gelmekle birlikte süreklilik kazanmaktan ziyade daha çok 'bestseller' kategorisinde değerlendirilebilecek dini kitaplardan da bahsedilmiştir.

Hepsatar kitapların belirlediği arka liste her kitapçının çoğunlukla kendi ideolojik ve söylemsel tercihleri ile birlikte okur tercihlerine göre belirlenmekte ve belli noktalarda kitapçının ve genel okurun anlayışını da yansıtmaktadır. Ön liste olarak da ifade edilebilecek çoksatar kitaplar ise sürekli güncellenmek durumunda olan ve kültürel anlayıştan çok ticari değerlendirmelerin sonucunda oluşan bir alanı ifade etmektedir. Hiçbir kitapçının tüm kitapları basılı olarak taşımaya yaklaşamayacağı gerçeğinden hareketle kitapçılar da kitabevleri için seçim sürecine girmek durumundadır. Bir kitabevinin söylemsel karakterini diğerinden ayıran arka liste olsa da, son yıllarda popüler okuyucuların çoğunlukla ön liste ile ilgilendiklerine dair bir izlenim söz konusudur. Eski bir başlığın stokta tutulması ile ilgili tespitler büyük ölçüde önceki satışları değerlendirerek yapılabilirken kitapçıların kendi ideolojileri dolayısıyla bir takım kitaplara yönelik kişisel bağlılıkları da önemlidir.

Kitapçının kişisel anlayışı doğrultusunda oluşturulan arka liste bir mağazanın temel karakteristiğini gösterebilirken ön liste çoğunlukla ticari imkânlar sunmak açısından önemli görülmektedir. Kitap seçim mekanizması ana hatlarıyla basit olsa da, pratikte süreç oldukça

karmaşıktır. Kitapçıya gelen alıcı, yalnızca bir kısmı kitabın içeriğiyle ilgili olan çok sayıda farklı faktörü değerlendirmek için çok kısa bir süreye sahiptir. Kitapçılar ise her yeni başlık için, yazarın önceki eserlerinin geçmiş satışlarını, kitabın türünün mevcut popülaritesini, yayıncının tanıtım bütçesini ve planlarını, yazarın tanınırlığını veya medya görünürlüğünü, satış temsilcisinin veya editörün coşkusunu ve tavsiyelerini dikkate alır. Aynı zamanda kitabın tedarikçiden sipariş verme ve alma kolaylığı, kitabın sunulduğu koşullar (indirim, nakliye masrafları, ödeme ve iade politikaları), kitabın liste fiyatı, üretim kalitesi ve kapak tasarımı, kitabın güncelliği, alıcının yerel ve kişisel zevkleri ve alışkanlıkları ve son olarak bir kitabın kalitesinin çeşitli göstergelerini de ele alması gerekir. Tüm bu faktörler bağımsız kitabevlerinin kitap seçimi için son yüzyılın büyük bir kısmında yürürlükte olmuştur (Miller 2006: 69). Bahsedilen faktörler çerçevesinde dini kitapçılarda da arka liste olarak hepsatan kitaplar yanında ön listeyi temsil eden çoksatar kitapların varlığı yansıtılmış ve her iki kategori ile ilişkili veriler sunulmuştur.

Süreklili Satanlar: Her Dönem Tedavüldeki Kitaplar

Mevcut dini yayın ve kitapçılık alanı içerisinde katılımcılar tarafından ortak bir kanaat olarak aktarılan gerçeklik ‘hepsatar’ dini kitaplar kategorisi altında ‘merasim kitapları’nın ve ‘temel dini bilgi kitapları’nın neredeyse dini yayıncılık tarihi boyunca sürekliliğini koruyarak halk dindarlığının geleneksel kaynakları olmaya devam etmiş olmasıdır. Bu kitapları ise İslami kurgu ile düşünümsel kitaplar takip etmekle birlikte bu kitaplar geleneksel dini bilgi formlarından ve halk dindarlığından farklılaşmaları ifade etmeye başlamış görünmektedir. Bu açıdan son yıllardaki nicel yoğunluk ve çeşitlenme içerisinde katılımcı kitapçıların dikkatini çeken bir takım kitap örneklerinden bahsetmek mümkündür. Dini kitap satıcısı olmaları dolayısıyla verilen örnekler ya doğrudan İslami içerikli kitaplar olmuş ya da İslami bir tona sahip olmakla birlikte doğrudan dini anlatı içermeyen “şifa”, “arayış” ve “kişisel gelişim” gibi temalara sahip kitaplar olmuştur. Halkın rağbet ettiği kitaplar içerisinde merasim ve temel dini bilgi kitaplarında tür anlamında bir değişimin olmadığı, yeni olan şeyin dönemsel olarak değişim gösteren ve belli saiklerle ön plana çıkan bir takım İslami kurgu ve düşünümsel kitaplar olduğu da ifade edilmiştir. Buradaki farklılaşmayı belirleyen ise konunun güncelliği, dönemsel olarak kamu beğenisini çekiyor olması, resmi ya da gayri resmi anlamda kurumsal olarak tavsiye edilmesi gibi etkenler olmaktadır.

Yapılan alan araştırmasının mekânsal sınırları çerçevesinde konu edinen kesitin geniş halk kesimleri olarak ifadelendirilen, nispeten düşük bir okuryazarlık seviyesine sahip dini hassasiyetleri olan yetişkin kişilerden oluştuğunu yinelemek gerekir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin kitap seçim tercihlerinde dışsal süreçlerin etkin olduğu kabul edilmektedir. Bu tercihler çerçevesinde katılımcılar geniş kitlenin sürekli rağbet ettiği hepsatar kategorisinde değerlendirilebilecek kitap örnekleri sunmuşlardır.

Geniş halk kesimlerinin hangi dini kitapları daha çok tercih ettiğine dair sorulan soruya birçok katılımcı *Tam Dua Kitabı*, *Şifalı Dualar*, *Güllü Yasin*, *Namaz Hocası* gibi merasim ve temel dini bilgi kitaplarına dikkat çekerek cevap vermiştir. Bu ve benzeri kitaplar belki de Cumhuriyet tarihi boyunca dini kitaplar içerisinde en çok okuyucuya ulaşan ve bu özelliğini devam ettiren kitaplar olmuştur. 2006 yılında çıkan bir gazete haberinde, bu kitapların Türk popüler dindarlığının temel ürünleri olduğu ve 10 milyonlarla ifade edilen baskı sayılarına ulaştığı aktarılmıştır. Popüler dini yayıncılığın Cumhuriyet döneminde kurucu isimleri olarak gösterilen Yusuf Tavaslı, Arif Pamuk ve Mustafa Varlı gibi isimlerin satış başarılarından bahseden haberde halk arasında *Güllü Yasin* olarak bilinen Kur'an cüzleri ve özellikle *Surelerin ve Duaların Esrarı*, *Hikmeti ve Fazileti* adlı dua kitabı ile tanınan Arif Pamuk milyonlarca okuyucuya ulaşmasının *sırrını* da açığa çıkarmıştır:

Bazı kısa tespihler atom kuvvetindedir" diyen Pamuk, sözlerini şöyle sürdürüyor: "Ahiret Azığı" kitabım için bir okuyucu, "Cennetten arazi mi satıyorsun?" başka biri, "Kur'an'dan başka kaynak tanımam" dedi. 1400 yıllık hadis kültürümüz var, bunu inkâr edemeyiz." Pamuk, başarısının sırrını ise kitaplarında basit ve renkli bir dil ile rahat ve farklı punto ve karakter kullanmasına bağlıyor ve genç yazarlara şu öğüdü veriyor: 'Tatlı tatlı anlatacaksın... Cehennem zebanisi gibi kürsüye çıkıp insanları cehenneme doldurmak yanlış'. (Yıldız 2006).

Basit ve renkli bir dil ile rahat ve farklı punto ve karakter kullanımı. Aslında Pamuk, bu ifadeleri ile geniş kitlenin talebini de dile getirmiştir. Nitelikten ziyade niceliğin öncelendiği ve kolay okunabilir, umut verici bir dile sahip olan eserler geniş kitlelerin dindarlıklarının bir yansıması olarak görülmelidir. Benzer şekilde halk tipi dini yayıncılığın önde gelen isimlerinden Yusuf Tavaslı da özellikle kırmızı ve yeşil renkli *Tam Namaz Hocası* ile neredeyse bütün evlere girmeyi başarmış popüler bir yayıncı olarak dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra çok fazla renk ve çeşitte dua ve cüz kitapları yayınlayarak hem Türkiye'de hem de dünyada birçok ülkede milyonlarca satış yapmıştır (Yıldız 2006). Bu gerçek Tavaslı'nın

Tam Dua kitabının kapağına 10 Milyondan fazla baskı yapıldığı şeklinde bir reklam unsuru olarak eklenmiştir.

Genel anlamda tüm katılımcıların birleştiği nokta Kur'an cüzleri, dua kitapları ve namaz hocalarının dini kitap piyasasında hâkim konumda olduğu ve satışların geniş halk kesimlerine yapıldığı şeklinde olmuştur. Özellikle dua kitaplarının içerik itibarıyla gündelik hayatın bir takım sıkıntılarından, zorluklarından ve hastalıklarından kısa yoldan kurtuluş umudu, aynı zamanda dünyevi başarı beklentisi taşıyan karakteri ön plana çıkmaktadır. Halk dindarlığının bir özelliği olarak zikredilen ayinsellik, hayallerin ve duyguların egemenliği ve bu dünyada refah arayışı (Gumucio 1998: 205) okuma pratiklerine yansırarak kitap tercih davranışlarını da etkilemektedir.

Long, popüler dinin farklı anlamları ve biçimlerini hesaba katarken köylü ve halk koşullarında kültürün iletim tarzının geleneksel toplumlarda nispeten daha ağır ve daha çok sembol ve arketiplerle sağlandığını; modernleşen toplumlarda ise iletim tarzlarının okuryazarlık, medya, gazeteler, kitaplar vs. gibi çeşitlendiğini dile getirmektedir (Long 2013: 157). Bu anlamda dini kültürel iletimdeki çeşitlenme ve yoğunluk sebebiyle muhtevadan ziyade formun öne alındığı, belirli görsellerde ve imgelerde kitapların yaygınlaşırken okur taleplerinin de bu yönde geliştiği saha verileri içerisinde kaydedilmiştir. Katılımcılar tarafından ifade edilen şekil ve renk üzerinden kitap arayışları da bu gerçeği yansıtmıştır. Bu olgu geleneksel iletim biçimlerinin modern dünyada kendi gerçekliğini oluşturma ve yeniden üretme sürecidir. Bu tür halk tipi kitaplar sadece geleneksel halk inançlarının bir tezahürü olarak değil aynı zamanda modern bazı etkiler aracılığıyla da devamlılığını sürdürmektedir. Hem geleneksel halk inançlarından hem de modern bazı etkilerden beslenerek varlıklarını korumaktadır. Cenaze ve mevlit merasimlerinde dağıtılan cinsiyete göre renklendirilmiş Kur'an cüzleri, dini sohbet toplantılarında topluca okunup takip edilen *Güllü Yasin*'ler, dış mekânlarda yapılan bebek mevlit merasimlerinde dağıtılan renkli Kur'an cüzlerinin dünyası birer modern ve çoğunlukla şehirli etkileşim ve karşılaşma alanlarıdır.

Hem modernitenin toplumsal hayat üzerinde varlığını hissettirdiği hem de köyden şehre göçün de etkisi ile yüksek kültür ve kitle kültürünün karşılaşma alanı olarak şehir hayatı, aynı zamanda popüler dini anlayış ve uygulamaların üretim sahası olmaktadır. Burada üstte ve altta olan görece karşıt öğeler farklı karışımlarla iç içe geçmektedir. Bu bağlamda halk arasında yaşanan popüler dini uygulamaları sadece taşraya ait bir folk ve

geleneksel çerçevede düşünmek de yanlıcıdır. Böylesi uygulamalarla, geleneksel birçok öge barındırsa da modern bir olgu olarak karşılaşılmaktadır (Arslan 2008: 169-70). Şehir hayatının imkânları ile geleneksel inançların bir aradalığının sosyolojisini ifade eden popüler din, farklılıkları bünyesine almakta güçlük çekmemektedir. Farklı kültür biçimlerini iç içe geçirirken meydana gelen kültürel senkretizm yeni üretimleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yukarıda ifade edilen popüler halk tipi kitaplar çoğunlukla şehir hayatı içinde yeni bir var olma biçimi üreten geniş dindar kitleler için dini merasimlerin kaynağı olduğu kadar hayatlarını iyileştirme ve umut aşılama gibi destekler de sunabilmektedir. Özellikle *hacet* ve *dilek* temalı dua kitapları ile toplu ya da bireysel dini merasimlerde kullanılan farklı kitapların oluşturduğu gerçeklik alanı pejoratif bir bakış açısından ziyade toplumsal gerçekliğe dair sosyolojik bir temelde değerlendirildiğinde bir anlama zemini bulunabilecektir.

Dinsel Şifa Arayışı: Okuyarak Tedavi/Terapi

Popüler dindarlığın genel bir yönelimi olması yanında insanoğlunun temel güdülerinden olan hayatta kalma güdüsü farklı şekillerde kendi gerçekliğini ifade etmektedir. Toplumsal anlamda kültürel bir karşılığı olan sağlık ve şifa arayışı farklı coğrafyalarda ve farklı inanışlarda kendisine yer bulmuştur (Bahadır ve Çapcıoğlu 2021). Popüler dini yönelimler çerçevesinde varlığını daha çok türbelere adak adama ya da dilekte bulunma şeklinde gösteren bu arayışın başka bir boyutu şifa arayışlarının dini bilgi ile birlikte kitap satışlarında da ciddi bir yer edinmesi şeklinde olmuştur. Din ve bedensel şifa arasında kurulan bağ hem tıbb-ı nebevi ve türevi kitaplar üzerinden ifadesini bulmuş hem de modern tıpla eklemlenmiş yeni bir yazın türü de oldukça popüler hale gelerek bu bağı güçlendirmiştir. Maddi veya manevi anlamda şifa arayışı ile dinsel metinleri bir araya getirerek derlenen birçok “şifalı dualar” türü kitap, dini kitapçı raflarının vazgeçilmez ürünleri olagelmıştır. Arif Pamuk ve Yusuf Tavaslı başta olmak üzere halk tipi dini yayın yapan birçok yayınevinin dinsel şifa temalı kitap yayınlaması bu konudaki kitlesel talebi göstermektedir. Çok satan dua kitapları hem içerik hem de kapak görselleri ile birer şifa dağıtıcısı olarak geniş okur kitlelerinin talebini karşılama iddiası bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu tür dini dua ve şifa kitaplarının yaygın hale getirdiği dinsel şifacı söylem esasında popüler çare arayışı ve umut beklentisinin (Çapcıoğlu 2016a) bir karşılığıdır. Bu anlamda modernleşme ile birlikte geleneksel şifa arayışlarının yerini modern tıbbı bırakacağı yönündeki beklentileri aşan

dua temelli şifa pratikleri geniş kitlelerde bir karşılık bulmaya devam etmektedir. Özellikle bir *sır dili* oluşturarak dünyevi beklenti, sıkıntı ve hastalıklara karşı şifa olduğu iddiasındaki bu tür kitaplar aynı zamanda geniş kesimlerin şifa arayışının mistik ve dinsel karakterinin devam ettiğinin bir göstergesidir. *Sırlı Dualar*, *Dua ile Gelen Şifa*, *Şifalı Dualar*, *Faziletli ve Şifalı Dualar*, *Zırhlı ve Şifalı Dualar* gibi mistik aynı zamanda iddialı isimlerle popülerleştirilen kitaplar, içeriklerindeki sır temalı şifa dağıtıcılığı iddiasıyla hem bu dünyacı hem de öteki dünyacı umudun çağrışımalarını sunmaktadır.

Katılımcılar tarafından en çok vurgulanan kitapların başında gelen Arif Pamuk'a ait *Şifalı Dualar* isimli kitabın fihristine yerleştirilen "hacet", "şifa", "korunma", "nazar", "bereket", "evliya", "sihir", "Esmâ-i Hüsnâ", "bitkiler", "taşlar" gibi gösterge başlıklar bu türün halk arasında neden çokça rağbet gördüğünü açıklar niteliktedir. Pamuk'un sahibi olduğu yayınevinde yayımladığı kendi kitaplarına bakıldığında benzer içeriklerde birbirini tekrar eden kitaplar yayınladığı görülmektedir. Yayınevinin web sitesi dikkate alındığında toplam 238 kitabın 91'i dua kategorisinde iken 78 yayın ise Yasin-i Şerif kategorisinde yayınlanmıştır. Bir tane sure üzerinden 78 kitabın nasıl yayınlandığı incelendiğinde ise farklı ebat ve şekillerde olmak üzere büyük punto başlıkla yazılan *Yasin* kapak isminin alt veya üst kısmında ikinci başlık olarak farklı dua örnekleri ön plana çıkarılarak çoğaltma yoluna gidilmiştir. Burada Yasin cüzlerinde farklı sureler, mealleri ile birlikte verilirken *şifa çağlayanı*, *şefaât pınarı*, *nur demetleri*, *münacaat duaları*, *her derdin çaresi*, *mutluluk duaları* (Pamuk Yayıncılık 2020) gibi popüler dinin mutluluk ve refah umudu ile hastalık ve sıkıntılara şifa aramak gibi temel hedeflerine (Arslan 2004: 321) atıf yapmaktadır.

Türk popüler dindarlığının bir boyutu olarak çare ve şifa arayışının merkezi mekânları olan türbelere yapılan ziyaretler de çoğunlukla bu amaca matuftur. Bu anlamda aynı zamanda bir ziyaret mekânının yanı başında bulunan Hacı Bayram kitapçılarının bu dinsel boyutun besleyici kaynaklarını yansıtmaları bu tür kitapların geniş kitlelerce talep görmesini açıklamaktadır. Türk toplumunun büyük bir kesimi yaşadıkları sıkıntı ya da hastalıklara çare arayışı içerisinde farklı ziyaret mekânlarını dini bir ritüel olarak ziyaret etmektedir. Bu amaca matuf birçok ziyaretgâh sürekli olarak talep görmektedir. Araştırma sahası içerisindeki Hacı Bayram Veli türbesi de bu anlamda aynı zamanda bir ziyaretgâh olması dolayısıyla benzer taleplerin odağı konumundadır. Ziyaret fenomeninin toplumun dini, toplumsal ve kültürel yaşantısı ile bütünleşmiş olması sebebiyle

gündelik hayat dininin yansımalarını görmek mümkündür. Çapcıoğlu'nun saha araştırmasında gösterdiği gibi bu tür ziyaretlerde bulunanların dilekleri "özellikle üniversite ve lise giriş sınavlarında başarı, iş bulma, istenilen şehre tayin, kısmet açma, çocuk sahibi olma, hastalıklara şifa, ev ve araba sahibi olma gibi niyetler taşımaktadır." (Çapcıoğlu 2016a: 286). Özellikle şehir hayatı içerisinde kendisini gösteren umut ve güven arayışının bir mecrası olmak ve manevi motivasyon sağlamak gibi işlevleri dolayısıyla türbeler uğrak yerleri olmaya devam etmektedir. Türbe ziyaretleri bu bağlamda, gündelik hayatın sorunlarına çare arayışının yanında, yabancılaştırıcı şehir hayatının problemlerine karşı korunma ve sığınma gereksinimlerine cevap verme potansiyeli de taşımaktadır (Çelik 2004: 238). Bu açıdan araştırma sahasında aynı zamanda türbe ziyaretine gelen okur kitlesinin çare ve şifa arayışlarını belirleyen düzlem içerisinde dini içerikli şifa kitapları ile dua kitapları varlıklarını güçlü bir şekilde devam ettirmektedir.

Hepsatar dini kitaplar içerisinde kendisine anlamlı bir yer bulmuş olan bu tip kitaplar sağlık ve refah arayışının din temalı ürünleri olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Popüler dinin kendisini ifade ettiği temel alanlardan bir tanesi ölümle ilişkili olarak bu dünyacı ilgiler iken bir diğeri sağlıklı bir yaşam arayışındaki kitlesel yönelimler olmuştur. Sağlıklı bir yaşam arayışının (Hiebert vd. 1999: 133) dönüşümü olarak dini bilgiler temelinde şifa vadeden kitapların halk kitaplığında sürekli olarak yer alması ve yayıncılık alanının vazgeçilmez ürünleri olması bu açıdan anlamlıdır. Genel anlamdaki yayıncılık içerisinde de benzer ürünler fazlasıyla talep görürken dindar kitlelerin sürekli olarak din ve şifa merkezli bir okuma pratiği geliştirdikleri görülmüştür. Bu gerçeklik popüler inançların bir yansıması olarak dikkate değer görülmüştür.

Dini Kitaplarda Modern Formasyonlar, Yeni Türler ve Arayışlar

Geniş kitlenin çokça talep ettiği kitapların tür ve içerik anlamındaki karşılığı, toplumsal hayatın bir kesiti olarak ele alınmayı ve bu gerçekliğin anlaşılması için çaba gösterilmeyi gerektirmektedir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin geleneksel dinî okuma alışkanlıklarının yanı sıra özellikle son zamanlarda oldukça fazla talep gören, söylem ve biçim olarak geleneksel dini kitaplardan farklılaşan yeni tür popüler dini kitaplar dikkat çekmektedir.

Dini kitapçıkların kişisel tecrübeleri dikkate alındığında popüler dini kitaplara dair üç tema üzerinden veri oluşmuştur. Birinci tema, *temel dini bilgi kitaplarının* modernleşen desenlerini sunan ve kısa dönem

aralıklarında oldukça fazla okuyucuya ulaşan kitapları oluşturmaktadır. İkinci tema *tasavvufi anlatıların* ülke çapında milyonlara ulaşan bir okur kitlesine ulaşma başarısı göstermesidir. Üçüncü temayı ise yeni bir dini çerçeve sunan *spritüalist (maneviyatçı) kitaplar* oluşturmuştur. Birçok katılımcı kitapçı tarafından benzer örneklerin verildiği bu tür kitaplar sentetik ve senkretik yapıları, kişisel gelişime odaklanan mistik dinselilikleri ve klasik İslami ilimleri aşan postmodern yapıları ile dikkat çekmektedir. Bu temalar Türk okurunun okuryazarlık becerilerini ve dini yönelimlerini açığa çıkarma açısından önemli veriler olarak dikkate değer bulunmuştur.

Modernleşen İlmihaller: 'Namaz Hocası'ndan 'Sabah Namazına Nasıl Kalkılır'a

Geniş kitleye hitap eden dini kitap yayıncılığında daha önce bahsedilen geleneksel okuma pratiklerinin yanı sıra son yıllarda bir yönüyle güncellenen ilmihaller yoğun bir kitle talebine erişmiş görünmektedir. İlmihal türü kitaplar inanç, ibadet, ahlak ve siyere dair temel dini bilgileri bir ölçüde toplumun geniş kesimlerinin anlayacağı dilde toplumsallaştırmaktadır. Geniş halk kesimlerinin temel dini bilgilerinin başvuru kaynakları olan ilmihaller gündelik hayata dair daha çok pratik dini bilgiler sunmaktadır (Okumuş 2006: 9). Bu yönüyle ilmihaller geniş kitlelerin sözlü kültürel dünyada elde ettikleri popüler dini bilgilerini kitabi kaynaklar yoluyla yeniden üretmesi açısından oldukça önemli bir işleve de sahip olmuştur (Okumuş 2006: 9). Tanzimat dönemi ve modern okulların açılması ile birlikte oldukça artan sayıda ilmihal yayını söz konusu olmuştur (Arpaguş 2002: 35-36). Zira Tanzimat'tan itibaren Cumhuriyete kadar yaklaşık 200 civarında ilmihal telif edilmiştir. Bu teliflerin birçoğu ilk ve orta dereceli okullarda ders kitabı niteliğinde hazırlanmışken aynı zamanda halka yönelik telifler de söz konusu olmuştur (Güman 2014: 200). Cumhuriyet dönemi ile birlikte toplumun genel anlamda bilgi seviyesi ve dini bilgi ihtiyacının artması ilmihallerin de hem içeriğini hem de isimlerini (din dersleri, din bilgisi, din kitabı gibi) çeşitlendirmiştir (Kahraman 2014: 150). Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte yeni harflerle yayımlanan farklı ilmihaller bulunmakla birlikte, Latin harfleriyle yayımlanan dört eser Cumhuriyet döneminin başlarından 1980'lere kadarki döneme damgasını vurmuştur. Bu kitaplar *Mızraklı İlmihal*, Ahmed Hamdi Akseki tarafından hazırlanan *İslam Dini*, Numan Kurtulmuş'un (v. 1952) 1943'te hazırladığı *Amentü Şerhi* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in ilk baskısı 1947'de yapılan ve bu zamana kadarki en kapsamlı ilmihal olan eseri *Büyük İslam İlmihali* olmuştur (Kahraman 2014: 151-52).

Bu yıllarla birlikte artan ilmihal yayıncılığı iki yüz civarında telif eser⁵ dini yayıncılık alanında önemli bir yer işgal etmiştir.

2000'li yıllara kadar gelen süreç içerisinde geniş kitlelerin temel dini bilgilerini öğrenmede başvuru kitapları olarak yaygınlaşan ilmihal türü kitaplar gündelik dini hayatın ortak bilgisini (Berger ve Luckmann 2008) taşıyan metinler olarak varlıklarını sürdürmüştür. Bu anlamda Türk toplumunun dini kitap yöneliminin temel eserleri olmaya da devam etmektedirler. Görüşme gerçekleştirilen kitapçıların hemen tamamı halkın en fazla yöneldiği kitaplar içerisinde ilmihal türü temel dini bilgi kitaplarını öne çıkarmıştır.

İlmihal kelimesinin bir kitapta isim olarak ilk kez kullanıldığı *Mızraklı İlmihal* (Arpaguş 2002: 52) Osmanlı toplumunda çok okunan hatta ezberlenerek sözel belleğe eklenen bir kitap olmuştur. Aynı zamanda yaygın eğitim haricinde örgün eğitim kurumlarında din bilgisi anlamında başlangıç kitabı olarak da okutulmuştur. *Mızraklı İlmihâl*'in sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunması sebebiyle hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde popüler dindarlık biçimleri üzerinde çok büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir (Memduhoğlu 2016: 36). Ancak Cumhuriyet dönemi modernleşme süreçleri ile birlikte değişen din anlayışları ve özellikle yayın çeşitliliği dolayısıyla popüleritesini başka tür ve biçimlere terk etmeye başlamıştır.

İlmihallere göre daha dar kapsamlı ve ibadete dair temel bilgileri daha basit dille sunarak uzun yıllar halk arasında çok daha popüler olan (Okumuş 2006: 8) *namaz hocaları* da bu dönüşümden nasibini almış ve son yıllarda kabuk değiştirerek bir takım farklı biçim ve söylemlerdeki kitaplar olarak yeniden üretilmiştir. Yeniden üretilen bu kitaplar ülke çapında milyonlarca okuyucuya ulaşma başarısı elde etmiştir. Bu anlamda bir ilmihal alt türü olarak modernleşen din dilinin örneklerini sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Bu konuda örneklendirme yapan katılımcılar konuyu Halit Ertuğrul tarafından hazırlanan *Sabah Namazına Nasıl Kalkılır* kitabı üzerinden değerlendirmiştir. Belli bir reklam ve tanıtım organizasyonu ile yaygınlaşan modern namaz hocası olarak örneklendirilebilecek bu kitap milyonlarla ifade edilen geniş bir okur kitlesine ulaşırken uzun soluklu olmaktan ziyade kısa sürede çok tüketilen

⁵ Bu kitapların bibliyografyası için bkz. (Kahraman 2014: 162-71).

kitaplar içerisinde yer almıştır. Milyonlar satan *Sabah Namazına Nasıl Kalkılır* isimli kitap, esasında modern çağın namaz hocası olarak ifade edilebilecek bir yaygınlaşma ile milyonlarca okura ulaşarak popülerlik kazanmış olmasına rağmen sonrasında talep doygunluğuna ulaşmış olmalı ki popülerliğini yitirmiştir.

Geniş kitle içerisinde klasikleşmiş olan “namaz hocası” ya da ilmihaller talep etmeye devam ederken böylesi modernleştirilmiş ve oldukça reklamı yapılmış türden kitaplar⁶ ilmihal yayıncılığına yeni bir ton kazandırmıştır. Katılımcılar kısa süre zarfında çok satan bu tür dini bilgi kitaplarının zamanla popüleritesini yitirdiği ve dönemsel olarak öne çıktığını ifade etse de benzer ürünlerin yeniden geniş kitle tarafından tercih edildiği de gözlemlenmektedir. Bu anlamda son zamanlarda çok satanlar listesinde kendisine yer bulan ve hem görsel olarak hem de söylem biçimi olarak modernize edilmiş namaz hocalarından *Allah'ım Ben Geldim* isimli kitap örnek olarak verilebilir. Son yıllarda yazdığı birçok kitap bestseller listesinde yer edinen Hatice Kübra Tongar tarafından kaleme alınan kitap namaz çağrısı yapmakla birlikte modern bir formasyonla, içerisinde namazla ilgili karşılaşılan gündelik hayat problemlerine çare olacağı iddiasıyla tanıtılmıştır. Yüz binlerce baskı yapan kitap (2021 sonu itibarıyla 17. baskısını yapmıştır), kapak görselinde bir genç erkek ve genç kız ile öne çıkarılan başörtülü genç kız figürü ile hedef kitesini açığa çıkarsa da her yaş grubuna hitap ettiğini de ifade etmektedir.

Bir ilmihal alt türü olarak *namaz hocası* uzun yıllar Türk popüler dindarlığının temel başvuru kitapları olma özelliğini sürdürmüş ve son yıllarda farklı imaj ve söylem biçimleriyle yeni örneklerini vermeye devam etmektedir. Özellikle kullanılan pedagojik dilin başta genç kitle olmak üzere toplumun tüm kesimlerinde karşılık bulmaya başlaması dinin söylem düzeyindeki nesnelleşmesi ve geleneksel temel dini bilginin farklı tonlarda yeniden üretilerek toplumsallaşması açısından ilgi çekici örnekler sunmaktadır. Buradan hareketle geleneksel dini bilgi alanı varlığını sürdürürken aynı zamanda yeni dinî telaffuz biçimlerinin geniş ölçekte yaygınlaşmaya başlaması toplumun klasik din anlatısına alternatif arayışlarına kayıtsız kalmadığına da işaret etmektedir. Bu süreç her ne kadar birçok katılımcı tarafından popüler kültür ekseninde belli bir

⁶ Örnekleri gösterilen kitapların yanı sıra mevcut dini yayıncılık alanı içerisinde bu tür modern namaz hocalarının *Namaz Dirilişe Çağrı*, Ahmet Bulut; *Namaz Muhasebesi*, Nureddin Yıldız; *Cennete Götüren Namaz*, Ahmet Bulut; *Kıl Beni Ey Namaz*, Senai Demirci; *Dersimiz Namaz*, Özkan Öze; *Keloğlan Namaz Peşinde*, Merve Gülcemal; *Namaz Bir Tevhid Eylemi*, Abdullah Yıldız; *Gözlerin Nuru Namaz*, Cemalnur Sargut; *Namaz Terapisi*, Esmâ Sayın gibi popüler örnekleriyle ile karşılaşılmaktadır. Bkz. (Kitapyurdu 2022b).

olumsuzlama edasıyla ele alınmış olsa da yenilenen din dilinin bir toplumsal gerçeklik oluşturduğu ve geniş kitlelerde karşılık bulmaya başladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Özellikle dinin gerçeklerini çocuklarına anlatmak ve emirleri doğrultusunda bir hayat kurmalarını sağlamak konusunda zorlanan ailelerin bu tür kitaplara yönelimi bir arayışa karşılık gelmesi açısından dikkate değerdir. Yeni nesillere dinin aktarımı çerçevesinde bu tür örnekler göstermektedir ki popüler din dili değişen toplumsal yönelimlere göre yeniden şekillenme eğilimindedir. Bu eğilim dolayısıyla temel dini bilgilerin aile ya da okul ortamında aktarımının bir aracı olarak yeni formatlarda geliştirilen kitap ya da kitap dışı ürünlere dair bir toplumsal talep gelişmektedir.

Hikâyeleştirilen Tasavvuf: 'Karadavud'dan 'Aşkın Gözyaşları'na

Saha görüşmelerinde, çok satan din temalı kitaplara dair örnekler sorulduğunda katılımcı kitapçıların ortak vurgularından bir tanesi de "dini kurgu" kategorisi içerisinde değerlendirilecek olan tasavvuf ve aşk temalı dini kitaplar olmuştur. Bu tür kitaplar İslam'ın mitsel/menkıbevi anlatılarını vurgulayarak yaygınlaşan, halk dindarlığının temel kaynaklarından olan bir kategorinin modernleşen ürünleri olarak oldukça dikkat çekicidir. Geleneksel halk kitapları içerisinde yaygın bir tema olarak vurgulanan tasavvufi anlatıyı merkezine alan menkıbe kitapları hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Türk halk dindarlığının ortak inşa alanını temsil etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte tasavvufi kurumların kapatılmasıyla toplumun genelinde nesnelleşmiş olan bu ortak bilgi yüksek kültür düzeyinde temsil edilememişse de geniş toplumsal kesimlerin dini telaffuzunda yer edinmeye devam etmiştir.

Geniş halk kitlelerinin duygu ve ritüel yönelimli dini bilgi stoğu ile ilişkisi hem sözlü kültür dolayısıyla hem de bazı popüler kitapların Cumhuriyete taşınması ile devam edegelmiştir. Bu anlamdaki bir kitle dindarlığı kendi varlığını gündelik hayat içerisinde devam ettiregelmiştir. Bu süreklilik özellikle doksanlı yıllarla birlikte yaşanan sosyoekonomik ve kültürel değişim ile birlikte modern bir formata bürünerek varlığını sürdürmüştür. Geleneksel okuma pratiklerindeki değişim göstermiştir ki modern toplumsal dönüşüm geleneksel kaynaklara olan ilgiyi azaltırken tasavvufun hikâyeleşen dili oldukça geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeye başlamıştır. Bu anlamda özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de din ile seküler kültür arasında ara form olarak karşılaşılan, geleneksel tasavvufi kültüre tam manasıyla eklemelenmeyen bir "popüler tasavvufçuluk" (Bölükbaşı, 2016) ile karşılaşılmaktadır. Bu tasavvufçu akım kendisini yayıncılığın farklı kanalları üzerinden inşa ederken

özellikle bir takım çoksatar kitaplar tasavvufi bilginin kitlesel hale gelmesinde ve yeni bir anlam evreni kurulmasında en önemli dışsallaşma mecrası olmuştur.

Geleneksel tasavvufi halk kitapları 2000'li yıllarla birlikte form ve içerik anlamında değişime uğrayıp yaygın hale gelirken, klasik halk kitapları daha çok orta yaş ve üzeri dar bir okuyucu tarafından alınılmaya devam etmiştir. Burada tasavvufi tür anlamında bir dönüşümden ya da yok oluştan ziyade bir katılımcının vurgusuyla "*Karadavud'dan Aşkın Gözyaşları*"na doğru gelişen biçimsel ve söylemsel bir evrilme söz konusudur.

Merkezine aldığı tasavvufi aşk anlatısı ile güncel toplumsal gerçeklikle temas kuran ve oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan *Elif Gibi Sevme* ya da *Aşkın Göz Yaşları* gibi örnekleriyle, bu tür kitaplar tasavvufun mistik ve menkıbevi dili üzerinden 1970'li yıllarla birlikte Türk romanında etkisini göstermeye başlayan dinselleşme sürecinin (Çayır 2015) devamı gibidir. Bu süreç sekülerleşme süreçleri ile birlikte -her ne kadar din kamusal anlamda otoriter konumunu kaybetse de- dini duygunun kaybolmayacağı şeklindeki görüşün yeni biçimlerle karşımıza çıktığı bir alanı ifade etmektedir. Zira geleneksel dini yapılarda kırılmalar yaşanırken edebiyat, müzik, sanat ve diğer kültürel alanlar aynı zamanda dini anlamlar barındıran öğeler olarak ortaya çıkmaktadır (Oswalt 2014: 241). Sekülerleşme her ne kadar dinin kültürel otoritesini aşındırmış olsa da yeni dini ifade biçimleri ve araçları dışsallaşmaya başlamıştır. Bu yeni ifade biçimleri çoğunlukla geleneksel dini dünya dışından gelmekte ve popüler kültürel formlarla birleşmektedir. Bu formlar içerisinde popüler edebiyatın uzun yıllar güçlü bir yeri olmuştur. Bu anlamda özellikle 1980 sonrasında yazılan romanların büyük bölümü, İslam'ın modern çağın ahlaki dejenerasyonuna karşı tek çözüm olarak sunulduğu mesaj yüklü anlatılarıyla "hidayet romanları" olmuştur (Çayır 2015: 8-9).

Doksanlı yıllara gelindiğinde hidayet romanları popülaritesini yitirmeye başlasa da günümüzde de belli oranda okuma kültürü içerisinde yer bulmakta ve yeni baskılar yapmaya devam etmektedir. Ancak bu yıllarda "ideolojik kitapların ölümü"nü ilan eden hem hidayet romanları hem de siyasi içeriği yoğun kitaplar gözden düşmeye başlamıştır (Çayır 2015: 118). Doksanlı yıllar ve sonrası Çayır'ın ifadesiyle "özeleştiril romanlar" aracılığıyla İslami aktörlerin özdeşünümsel bir duruş benimsediği ve seksenlerin epik ve kolektif İslamcılık anlayışından daha bireyci ve kendine dönük bir anlayışa doğru evrildiği yıllar olmuştur (Çayır 2015: 154). Bireysel dünyalara dönen ve özdeşünümsel bir vurgu

kazanmaya başlayan yaygın dünyasında bu yıllardan itibaren birçok tasavvuf içerikli edebi eser yazılmıştır.

Söz konusu eserlerde tasavvufun işlenişi ya seyr-ü süluk ve nefis terbiyesi gibi tasavvufun temel konularını işlemek ya da tasavvufi unsurları postmodern romanlarda birer sanat malzemesi olarak kullanmak şeklinde olmuştur. Tasavvufi içerikle yazmış popüler romancılar arasında, kitapları çoksatan Orhan Pamuk, Elif Şafak, İhsan Oktay Anar, Ahmet Ümit, Nazan Bekiroğlu, Sinan Yağmur ve Hikmet Anıl Öztekin gibi yazarlar dikkat çekmektedir (Noyan 2017: 11). Tasavvufi anlatı türü o kadar genişlemiştir ki tasavvuf temalı kitaplar yayımlayan ve bu konuda uzmanlaşan yayınevlerinin (Sufi Kitap, Destek Yayıncılık, Hayy Kitap, Nefes Yayıncılık vb.) sayısı her geçen gün artmaktadır. Ayrıca bu popülerite tasavvufa yönelik içerik ve pratiklerin medyada her geçen gün daha yaygınlaşmasında da görülebilir. Kitle iletişim araçları tasavvufi söylemlerden beslenen, maneviyatçı bir dile gittikçe daha fazla yer vermektedir. Televizyon ekranlarında tasavvufufla ilgili kişilerin görünür olması ya da sosyal medyada tasavvufi içeriklerin alıntılar, aforizmalar, özlü sözler şeklinde bir “alıntılar yığınınna dönüşmesi” (Aydemir 2017: 89) tasavvufi dilin toplumsal karşılığını izlemek açısından önemlidir.

Tasavvufun bir dinsel anlatı olarak yansıtıldığı roman ve hikâyelerin kitap piyasasında çoksatar olmasında ortaya koyduğu postmodern maneviyat söylemi oldukça etkili olmuştur. Bu gerçeklik katılımcı kitapçılar tarafından özellikle vurgulanmış ve bu tür kitapların bir tasavvuf öğretisi sunmaktan çok tasavvufun modern kalıplar içerisinde “hikâyeleştirilmesi” üzerinden popülerleştirildiğine dikkat çekilmiştir. İslam’ın geleneksel, doktriner yorumlarının ve İslamcı ideolojik reflekslerden ziyade bu kitaplarda göze çarpan daha soft, gevşek ve kapsayıcı mistik bir maneviyat söylemi üretmek, geniş kitleye ulaşabilmenin, daha çok kitap satabilmenin ticari kaygısını da yansıtmaktadır. Diğer yandan “mistik aydınlanma”, “ruhsal gelişim” gibi hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde popüler konuların, kadın ve erkek arasında geçen tipik popüler aşk hikâyeleriyle süslenmesi; “ilahi” olanın “beşeri” bir aşk içerisine çekilmesi, piyasa şartlarına göre hareket etmeye de oldukça uygun bir refleks olarak değerlendirilmektedir (Aydemir 2017: 102; Çapcıoğlu, 2016b).

Tasavvufi aşk anlatısı ile romantizmi buluşturan kitaplar bireysel okuma tercihlerinde öne çıkan bir gerçeklik alanı oluşturmuştur. Hem akademik literatürde hem de popüler yayınlarda helal aşk, helal romantizm, İslami romantizm (Macit 2019; Özel 2018) gibi kavramlarla karşılanan bu yeni

dini kurgu, edebiyatın geniş alanıyla birlikte dini argümanları da bünyesinde barındırmasıyla muhafazakâr kesimlerde oldukça geniş bir ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle Elif Şafak, Ahmet Ümit gibi popüler edebiyatçılar tarafından konu edilen ve çoksatan Mevlana edebiyatı, dinler arası ve dinler üstü bir kimlikle sunulmuş, öte taraftan Sinan Yağmur örneğinde olduğu gibi ise mezhepler üstü bir dini kimlik ortaya koymaya çalışmıştır (Karlı ve Özdoğan 2018). Bu yönüyle tasavvufi romanlarda genel anlamda geleneksel dini anlayışları aşan ve genişleyen bir okur kitlesine hitap eden bir dil amaçlanmıştır.

2000'li yıllar, özellikle 2010'lu yıllardan itibaren tasavvufun menkıbe ve öğretisini aşk anlatısı ile merkezine alan bu tür, İslami romantizm ve popüler tasavvufçuluk şeklinde güçlü bir trende dönüşmüştür. Özellikle tasavvuf anlatısı, "popüler edebiyatın merkezinde seyreden içeriklerden biri haline gelmiştir. 2013 ve 2017 yılları arasındaki çok satan kitaplar listelerinde dini yaşam, içsel huzur, mutluluk, tevekkül, teslimiyet, dini kişisel gelişim kavramlarıyla tasavvuf felsefesinin harmanlandığı kitaplar sık sık yer almıştır" (Aydemir 2017: 95). Dönemsel güncellik kazanan bu *furya* içerisinde Hikmet Anıl Öztekin'in *Elif Gibi Sevmek* ve *Eyvallah* serisi, Sinan Yağmur'un *Aşkın Gözyaşları*, Mustafa Kaya'nın *Hızır Dokunsun Dualarına*, *Su Kanunu* gibi kitapları birçok katılımcı tarafından çok satan örneği olarak verilmiştir.

Katılımcı kitapçılar tarafından örnekleri gösterilen bu türdeki dini kurgu kitapları ön liste kitapların popüler örnekleri olarak işaret edilmiştir. Aynı zamanda bu türün popülerleşmesine dair karşılaşılan bir diğer tema birçok kitapçının olumsuzlayıcı bir tonla meseleyi ele alması ve neoliberal piyasa şartlarının reklam ürünü kitapları olarak değerlendirmeleri olmuştur. Ayrıca birçok kitapçı tarafından bu tür kitapların yaygınlaşması üzerinden bir okur ve kitle eleştirisi geliştirildiği de kaydedilmiştir. Bu olumsuzlamanın bir örneği olarak bu tür kitapların çoğunlukla reklam stratejilerinin bir ürünü olduğu ve bu yüzden içerik anlamında tartışılması gereken, hızlı tüketim ürünleri olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda son zamanlarda tasavvufi eserlerin çokça talep görmesinin nedenlerinin neler olabileceğine dair soru yöneltildiğinde, bir katılımcının geleneksel tasavvuf eserlerinden ziyade "tasavvufun hikâyeleştirilmesinin" gündemde olduğunu ifade ederek kolaycı bir din anlatısı sunmasını bu durumun sebebi olarak göstermesi dikkat çekicidir. Bu anlamda popüler kültürün dinî alan içerisinde hatırı sayılır bir gerçeklik alanı bulması tasavvufun özüne dair endişeleri de gündeme getirmiştir. Bu çerçevede popüler kültür anlatıları geniş kitlelere bir dini rehberlik ve tasavvufi

tekâmül sunmaktan ziyade bu dünyacı bir rahatlamaya yönlendirmektedir. Üstelik popülerleştirilen tasavvuf pazarlanabilir ve maddî kazanca dönüştürülebilir bir forma sokulmaktadır. Böylece geleneksel din anlayışından uzaklaşarak daha soft, yükümlülükleri az ve tüketime yönelik mistik/menkıbevi anlayışlar daha pratik ve kolay hale gelmektedir. Bu anlayışın toplumsallaşması ile din, sorumlulukların ötelenebildiği görece kolaylaştırılmış bir anlatı ile heves, arayış, haz ve gizem tarafı ağır basan ve yaygınlaşan bir takım mistik pratiklere dönüştürülmektedir (Noyan 2017: 10).

Sonuç itibariyle popüler kültürel formlar içerisinde karşılığını bulan edebi türler geleneksel dini söylemden farklılaşarak daha kolay gerçekleştirilebilen ve kolay anlaşılabilir bir dindarlık biçimi sunmaktadır. Burada bahsedilen popüler tasavvuf anlatısı Bölükbaşının vurguladığı gibi kurumsal olmaktan ziyade bireyselleştirilmiş dine; saygı ve itaat konusu olan dinden tüketim nesnesi haline gelen *metalaşmış kutsala* geçiş, sorumluluktan tercih özgürlüğüne geçiş gibi dinamikleri içerisinde barındıran bir dönüşüm süreci olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda günümüzde sekülerleşmenin Türkiye’de aldığı biçimler, alışılmış folk İslamı türlerinin postmodern popüler kültürle iç içe geçmiş halleri olarak görülebilir (Bölükbaşı, 2016).

Dini yayın alanının gelişim imkânı bulmasıyla birlikte sözlü kültürden yazılı kültüre doğru dönüşüm yaşayan geniş kesimleri sözlü geleneğin yazılı aktarımlarını çok daha fazla talep etmiştir. Bu yaygınlaşma içerisinde özellikle İslami camiada edebiyata olan ilgi ve beraberinde verilen ürünler 1980’li yıllara gelirken popülerlik kazanmaya başlamış ve bu popülerlik bir takım dönüşümlerle (hidayet romanları, özdeşimsel romanlar, tasavvufi romanlar ekseninde) varlığını korumaya devam etmiştir.

Osmanlı kültür havzasından başlayarak günümüz dünyasına kadar halk dindarlığı varlığını büyük ölçüde mistik-menkıbevi anlatılar ve daha çok duyguya hitap eden bir paradigma içerisinde ifade etmiştir. Gelinek noktada *Kara Davud*’dan *Aşkın Göz Yaşlarına* doğru evirilen üslup halkın telaffuzunda popüler kültür ekseninde modernleşen tasavvufun serencamını ortaya koymakla beraber halk dindarlığının doğasındaki sürekliliği de ifade etmektedir. Bu çerçevede yeni olan şey tasavvuf dilinin modernleşerek aşk dilinde yaygınlaşmasının yanı sıra batılı spiritüalist bir takım anlayış ve uygulamaların din diliyle ifade gücü kazanması ve dini gelenekten daha çok popüler kültüre eklenmeye başlamasıdır.

Yeni Bir Tür Olarak Maneviyatçı Kitaplar: Dinin Terapisi

Yukarıdaki gösterilen popüler kitapların genel özellikleri, tarihsel anlamda birtakım değişimler yaşasa da geleneksel İslami bilgi birikimi ile uyum içerisinde yeni söylem ve biçimler geliştirmeleridir. İslam'ın sınırları içerisinde, dinin farklı boyutlarını (inanç, ibadet, duygu gibi) farklı biçimlerde yansıtan popüler kültür ürünü kitaplar geniş kitlelerin dinsel duyarlılıklarını ve toplumsal gerçekliğini yansıtan bir karakter taşımaktadır. Bu tür kitapların yanı başında son yıllarda görülmeye başlayan yeni bir tür olarak maneviyatçı (*spritüalist*) ve kişisel gelişim odaklı bir takım kitaplar kitle beğenisini kazanarak geniş çapta yaygınlaşmıştır. Son yıllarda Türkiye'de maneviyatçı olarak değerlendirilebilecek grup oluşumları söz konusu olmakla birlikte (Mirza 2018) maneviyatçı ve kişisel gelişim odaklı dini bilgi biçimlerinin yayınlar üzerinden de kitleselleştiği gözlemlenmektedir. Son zamanlarda çok satan dini kitaplar söz konusu olduğunda katılımcı kitapçılar tarafından öne çıkarılan bir takım örnekler, "din" ile "spritüel" arasındaki iç içe geçişleri göstermesi açısından yeni bir dışsallaşma ortaya koymakta ve nesnel gerçeklik olarak geniş kitlelerin anlayış biçimlerinde inşa olunma yönünde bir seyir takip etmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde katılımcı kitapçılar tarafından da anlamlı bir veri olarak vurgulanan bu türün analizi için yine katılımcılar tarafından örneklendirilen iki kitap dikkate değer bulunmuştur. Bunlar Uğur Koşar tarafından yazılan *Allah De Ötesini Bırak* ve Tuğçe Işınsoy tarafından yazılan ve *El Vedud* isimli kitaplardır. Her ikisi de batıda *spritüelite* olarak adlandırılan ve oldukça yaygın olan yeni dini yönelim ve hareketlerin erken örnekleri olarak Türk toplumunda yeni bir alan açmış görüntüsü vermektedirler. Bu açıdan yapılan görüşmelerde yansıtılan bu kitaplar İslami spritüeliteyi vurgulayacak şekilde yeni bir tür olarak popüler maneviyatçılık (Knoblauch 2014) çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu iki popüler ürün haricinde özellikle 2010 sonrasında hem spritüel düşünceyi yansıtan hem de kişisel gelişim kavramlarını kullanarak kitlesellenen başkaca kitaplar da dikkat çekmektedir (Çavdar 2019). Ancak bu iki kitap hem çoksatınlar içerisinde yer alarak toplumsal yönelimin kesitini yansıtabilmeleri hem de içerikleri itibariyle katılımcı kitapçılar tarafından tartışılmaları dolayısıyla anlamlı kabul edilmiştir.

İlk kez 17. yüzyılda pejoratif bir terim olarak bireysel dini uygulama formlarına atıfta bulunmak için kullanılsa da bugün *spirituality* (maneviyat) kavramının farklı bir anlamı söz konusudur. Spiritüalizm normatif dinden ziyade kişisel olanla ilgilenmektedir. İçsel anlamda

kişinin kutsal ile yaşadığı bireysel tecrübe anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda spiritüalite özünde kişisel “yaşam” ile olan bağı dolayısıyla anlam kazanmaktadır. Burada “yaşam”, var olmanın ne anlama geldiğinin mistik olarak bilinebildiği, kişisel, içten, deneyimsel, varoluşsal, psikolojik derinlikleri anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle yaşamı temele alan maneviyatçı düşünce yaşamın bir bütün olarak kutsallığı olarak da adlandırılmaktadır. Bu yönüyle spiritüalizm hem kurumsallaşmış din ile ilgilenmeyenler arasında hem de bizzat geleneksel din alanı içinde yaygınlık kazanmıştır (Heelas 2005: 412-14). Dünyanın birçok yerinde dini gelenekler ve geleneksel yapılar tarafından beslenen normatif inanç ve uygulamalar -ister Budizm ve Hinduizm, ister İslam olsun- hüküm sürmeye devam ederken geç-modern tüketim toplumlarının büyük çoğunluğunda bu durum farklılaşmaya başlamıştır (Knoblauch 2014: 93). Hatta birçok Avrupa ülkesinde dinin yerini sekülerliğin terk etmeye başladığı iddia edilmiş ve tartışılmış olsa da (Köse 2014: 12) modern batı toplumlarındaki kanıtlar kurumsallaşmış dini geleneklere yönelimde ve geleneksel dinlerin görünme biçimlerinde değişim yaşandığı şeklindedir (Oswalt 2014: 193). Bu değişim önemli bir boyutunu spiritüel düşüncelerin gelişimi oluşturmaktadır. Maneviyatçılığın dünya çapında yaygınlık kazanması birçok farklı boyutuyla ele alınabilmektedir. Batı’da yapılan birçok çalışmada dünya genelinde dinden spiritüaliteye dönüşün destekleyici kanıtları söz konusudur Robert Wuthnow tarafından yürütülen araştırmada (Wuthnow 1998: 182) küçük grup hareketlerinin başarısı maneviyata gösterilen ilgiyle ilişkilendiren bir örnek içermektedir. Benzer şekilde Roof da yaptığı çalışmada Amerika’da din yerine spiritüel dilin tercih edildiğini göstermiştir. Amerikan toplumunun büyük bir kısmında insanlar spiritüel fikirlere sahip görünmektedir (Roof 1999: 173).

Dünya genelinde ilk örneklerini ikinci dünya savaşı sonrası veren ve hızlı bir şekilde kitlesellenen spiritüel düşünceyi yansıtan kitaplar da birçok kültürde ilgi görmeye ve aynı zamanda yeni dini hareketlere kaynaklık etmeye devam etmektedir. Özellikle Hristiyan batı dünyasında yadsınamaz bir niceliğe ulaşmış görünmektedir (Roof 1999: 9). Örnek vermek gerekirse, ABD’de yapılan geniş çaplı bir araştırmada, ikinci dünya savaşı sonrası doğan neslin yüzde 31’inin spiritüel görüşleri benimsediği ortaya konmuştur (Dolby 2005). Bu açıdan Hristiyan batı toplumunun ana akımı içinde işleyen ve mevcut kurumsal dinsel düzeni daha kişisel olarak aydınlanmış ve yaşamı bir bütün olarak kutsallaştıran spiritüalite ile değiştirmeyi hedefleyen yeni bir anlayış söz konusudur. Özellikle kişisel gelişim kitaplarının baskın karakteri olarak karşılaşılan spiritüel fikirler endüstriyel batı toplumlarının kişisel gelişim teorilerinde

oldukça fazla yer bulmaktadır. Yaptığı çalışma ile Amerikan toplumunun bu türden popüler kitaplara yönelmekte olduğunu ortaya koyan Dolby temelde kişisel gelişimi merkezine alan, mutluluk odaklı ve bireyselleşmeyi önceleyen yayınların çokça talep gördüğünü göstermiştir (Dolby 2005). Inglehart ise spiritüel görüşlerin talep görmesini sosyo-ekonomik temelde ele alırken refah ve özgürlük alanlarının artması ile insanların bireysel anlamlar peşinde koşacak güvenlik ve enerjiye sahip olmaya başlamasını bunun temel sebeplerinden olduğunu vurgulamıştır (Inglehart ve Welzel 2005: 2-3).

Maneviyata dair anlayışlar göz önüne alındığında batıda, kurumsallaşmış geleneksel dini yapı ile ateizm/agnostisizm arasında spiritüel bir alanın açılmaya başladığı yönünde sosyolojik gözlemler söz konusudur. Türkiye özelinde düşünüldüğünde benzer süreçlerin yaşandığına dair henüz yeterli araştırma yapılmamış olsa da bir takım örnekler böylesi bir süreci işaret etmektedir (Çavdar 2019; Mirza 2018). Geleneksel dindarlığın ötesinde gerçekleşmeye başlayan ve popülerleşen yeni tür maneviyatçı yayınlar spiritüelite ile bir şekilde ilişkilendirilebilmektedir. Özellikle araştırma sahasındaki katılımcılar tarafından örnekleri verilen popüler kitaplarla birlikte kitleleşme başarısı gösteren İslami tondaki maneviyatçılık aynı zamanda kişisel gelişim odaklı bir dinsel motif ortaya koymaktadır.

Türkiye’de, batıda yaşandığı gibi maneviyatçılığın toplumsal anlamda geleneksel din anlayışlarını büyük ölçüde geride bıraktığı sonucuna varmak mümkün olmasa da bireysel maneviyatçı bir dönüşümün yaşanmakta olduğu iddia edilebilir. Bu iddia, yaşamın bir bütün olarak maneviyatını merkeze alan fikirlerin (Heelas 2005) gündelik yaşam kültüründe ve dinsel söylemlerde yaygınlaşmaya başlayarak popülerlik kazandığı, ayrıca geleneksel dini tutum ve davranışlara nazaran büyüdüğüne dair kanıtları içermektedir. Bu açıdan örnek olarak alınan kitaplar spiritüalizmin/maneviyatçılığın erken kitleli örnekleri olarak görülmektedir.

Klasik anlamdaki ‘halk tipi’ kitapların süreklilik gösteren doğasının aksine bu türden geleneğe eklemelenemeyen maneviyatçı kitaplar belli dönemlerde belli içeriklerle ön plana çıkıyor görüntüsü vermektedir. Katılımcı görüşleri dikkate alındığında bireyci, senkretik, mistik ve kolaycı din söylemi içeren kitapların oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığı ifade edilebilir. Katılımcılar tarafından dinî anlamda içeriksel nitelik düşüklüğü olarak ifade edilen olguyu aynı zamanda genel anlamda okuma becerilerindeki düşüklüğe bağlayan bir katılımcı, dindar camianın

da bu yönde evrildiği gerçeğini dillendirmiş ve dini okuryazarlığın son zamanlarda “popülere yönelmek şeklinde gerçekleştiğini” vurgulamıştır. Din okuryazarlığının bu bağlamdaki önemine dair düşüncenin hakkı teslim edilmekle birlikte modern insanın maneviyata dair yaşadığı eksikliğin bir arayışa dönüşmesinin yeni maneviyatçı söylemleri güçlendirdiğini ifade etmek gerekir. Toplumun dindar ya da değil tüm kesimlerinin din ile olan ilişkisinin hangi boyutlarda olduğu bu noktada önem kazanmaktadır. İster seküler isterse muhafazakâr bir çevrede olsun dinin anlaşılması ve hayatın farklı yönlerine anlam katması açısından kitlesel dini duyarlılıklar büyük ölçüde popüler ilgiler tarafından beslenmeye devam etmektedir. Araştırma sahasının ortaya koyduğu veriler toplumun farklı sosyo ekonomik ve kültürel tabakalarından olmasına rağmen geniş kitlelerin popüler dini nesnellikle bir şekilde bilgi alışverişi içerisinde olduğunu göstermektedir.

Katılımcılar tarafından örnek olarak sunulan Koşar'ın kitabına bakıldığında (Koşar 2013) İslam tarihinin tasavvufi menkıbevi birikiminin kendi terapötik maneviyatçı düşüncesini destekleyecek şekilde seçmeci bir harmonisini bulmak mümkündür. Kitabının başında (s. 3) *theatrical therapy system* ve *nur terapisi* olarak ifade ettiği terapötik din dili hem İslam'ın kendince uygun görünen farklı boyutlarının harmanlandığı hem de farklı kültürlerin bir takım dinsel öğelerini barındıran bir senkretizmi yansıtmaktadır. Koşar “doğunun zen öğretisi ile sufiliğin kalp gözüyle bakışını harmanladığı” şeklindeki iddiasıyla bu senkretizmi ifade etmiştir.

Dinin temel metinlerini ve bir takım ibadetlerin kendi maneviyatçı terapötik anlatımı için kullanışlı hale getirerek tüketim ürünlerine dönüştürmek noktasında hem kitapçılar tarafından oldukça eleştirilen hem de medyada içeriği çokça tartışılan çok satan kitaplar içerisinde diğer örnek Tuğçe Işınsoy'un el-Vedud isimli kitabı olmuştur. Yazarının dini anlamda hiçbir ehliyete ve yetkinliğe sahip olmamasına rağmen çok geniş bir kitleye ulaşmış olduğu ve Hacı Bayram kitapçılar çarşısında dahi popüler kitaplar listesine girdiği ifade edilmiştir: Özellikle yazdığı “tılsımlı” kitapla (*Hiçlikten Gelen Güç*) gündeme gelen ve kitabını okumanın yeterli olmadığı satın almanın gerekli olduğu şeklinde farklı bir satış tekniği uygulayan yazar kendisini “spritüel danışman” olarak tanıtır kitaplarında birçok dinden kavram ve ritüeller kullanırken özellikle kapak resimleri ve isim tercihlerinde çoğunlukla mistik bir ton tercih etmektedir.

Her geçen gün popüler hale gelen yeni maneviyatçı türün içeriksel değerini farklı disiplinlerce ortaya koyacak çalışmalara oldukça fazla ihtiyaç vardır. Bu çalışma böylesi bir iddiayı taşımasa da bu tür spiritüalist

kitapların ortaya koyduğu sosyolojik gerçekliği anlamak adına belli başlı ortak vurgularını ifade etmek gerekir. Yeni maneviyatçı paradigma, daha çok kalbin bireysel maneviyatı ile ilgilenmekle birlikte gündelik dünya ile bütünleşerek her şeyi kapsamaktadır (Jespers 2014: 210). Bu anlamda maneviyatçı biçimin başarısı, insanların içten ve kişisel yaşamlarına hitap ettikleri gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda yaşamın bütünüyle maneviyatına özellikle de içsel yaşama özel bir vurgu söz konusudur. Yaşamsal anlam arayışı, popüler dinlerde, eşitsiz sistem ve kurumsal ve politik kriz tarafından ezilen alt sınıfların çılgınlıklarının bir sonucu olarak mevcuttur. Tüketici toplumundaki yabancılaşmanın, şiddetin veya adaletsizliğin üstesinden gelme arayışı, yaşam ve kutsal kozmos duygusunu inşa etmenin yeni yollarını vurgulamaktadır (Gumucio 2016: 40). Bu vurgu toplumsal duyarlılıklardan daha çok bireysel manevi gelişime odaklanarak kabul görmektedir. Tıpkı Uğur Koşar'ın kitabında ifade ettiği gibi yaşamın bütünüyle kutsiyeti vurgulanmaktadır (s. 11): “*Bu yola çıkarken bilgelik adına çıkmıştım ve huzuru velilik yolunda buldum! Çünkü onun içinde Allah vardı!..*”

Spiritüel düşüncenin hareket alanı bulunduğu bir çerçeve olarak son yıllarda dinin yaşadığı iki özelleşme biçimi onu geleneksel kalıplardan farklılaşmaktadır: *Bireyselleşme* ve *metalaşma*. İlk olarak dinî olanı öncelikle bireysel tercihler, inançlar ve özel manevi eğilimler açısından temsil edecek şekilde konumlandıran bu süreç, *dinin bireyselleşmesini* ifade etmektedir. Bu kültürel değişim, çok daha fazla bireysel deneyime ve dini alternatifleri keşfetme özgürlüğüne izin vermiş ve örneğin, genellikle New Age olarak adlandırılan dini hareketlerin ve spiritüalizmin erime potasının gelişiminde etkisi çok önemli olmuştur (Carrette ve King 2005:14) Sekülerleşmenin etkileri ile geleneksel dini kurumların kültürel varlığı azalmış, ancak dine olan bireysel bir bağlantı, yani bir bakıma maneviyat arayışı artmıştır (Possamai 2015: 790). Bu artış dolayısıyla ki tüm dünyada spiritüel yönelimleri besleyen literatür çokça talep görür hale gelmiştir.

Dini alanda bireyselleşmenin yanı sıra yirminci yüzyılın sonlarında ve özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında dinin ikinci bir özelleştirme biçimi daha meydana gelmiştir. Kısmen önceki sürecin üzerine inşa edilmekle birlikte onunla arasında önemli süreklilikler de vardır. Dinsel yapıların, fikirlerin ve iddiaların bireysel/kurumsal kâra hizmet söz konusu olduğunda özgünlük iddialarının satılması ve belirli bir dünya görüşünün ve yaşam tarzının teşviki olan *dinin metalaştırılması* olarak nitelendirilebilir (Carrette ve King 2005: 15). Dinin kültürel kaynakları bir bakıma

paketlenmekte ve yeniden markalanmaktadır. Bu bağlam içerisinde spritüel kavramının yükü tam da budur. Aynı anda hem dine selam vermekte hem de ondan ayrılabilir. Burada din, kapitalizmin ideolojisini desteklemek için “maneviyat” olarak yeniden markalaşmıştır. Dini fikirler ve pratikler, modern, yalıtılmış bireyin kaygılarını hafifletmek için satılacak meta haline gelmiştir. *Spiritüel* kavramının muğlaklığı ve kullanışlılığı, onun ideolojik uygulaması için etkili bir örtü görevi görmektedir (Carrette ve King 2005: 17). Dinsel anlayışların aktarım aracı olarak yayıncılığın da benzer idealler ve üretim süreçleri içerisine girmeye başladığı katılımcılar tarafından ifade edilirken, seç-karıştır tarzı (Hamilton 2000: 188-200) senkretik dini söylemler spritüel olanın sterilize edilmiş dindarlığını sürekli gündeme getirmektedir.

Bu tür kitapların bir diğer temel özelliği her türlü kişisel ihtiyaçları veya arayışları ele alıp cevaplar üretme iddialarıdır. Bu açıdan bu tür spritüel yayınlar toplumun önemli bir kesiminde var olan anlam arayışına maneviyatçı bir tonla hitap etmekte ve bir *arayış dini* ortaya koymaktadır. Dinsel şifa arayışını yansıtan kitaplarda hem maddi hem de manevi şifanın bir arada İslami gelenekle birlikte sunulması gibi bu tür kitaplarda da kişisel manevi gelişim, kullanışlı hale getirilen İslami kaynaklara kısmi atıflarla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda her iki örnekte de görüleceği üzere maneviyatçı terapiyi merkezine alan (Uğur Koşar, *Nur Terapi – Tuğçe Işınsoy Melek Terapi* ve farklı maneviyatçı ritüel örneklerinde olduğu gibi) ve bunu yaparken İslami terminolojiyi ve kutsal metinleri kullanışlı hale getirerek *sentetik* ve İslam’la birlikte farklı dini tecrübeleri bir arada kullanması dolayısıyla *senkretik* bir dil oluşturulmuştur. Aynı zamanda gittikçe artan bir şekilde yaşamın kutsallaştırılması anlayışını yansıtan maneviyatçı örnekler gündelik hayata dair problemlerin çözümü için bir takım dinsel terapi uygulamaları önermektedirler.

Hem Hacı Bayram hem de Yümnü özelinde ifade edildiği gibi geniş halk kesimleri içerisinde hayatını dini duyarlılıklarla sürdürmeye çalışanlarla seküler bir yaşam biçimi geliştirenlerin dini bilgiye yaklaşımları arasında bir uyum ifade edilebilir. Bu uyum kutsalın tecrübe edilmesinde benzer duyarlılıklara sahip olmak şeklinde benzer bilgi kaynaklarına yönelimler şeklinde kendisini göstermektedir. Popüler dindarlığın seküler ya da dindar kesimler içerisinde tonaj farkı olmasına rağmen benzer kaynaklarla beslendiği söylenebilir. Bu bağlamda bir katılımcının genel anlamda kitlelerin okuma alışkanlıklarında “esrarengizin peşinden gittiği” gerçeğini hatırlatması bu tür kitapların toplumun geniş kesimleri tarafından niçin talep gördüğünü açığa çıkarmaktadır.

Maneviyatçı söylem ve dinsel terapi dilinin popülerlik kazanması ve toplumun birçok farklı kesimi tarafından alınılması geleneksel halk dindarlığının yaşadığı değişimi ele vermesi açısından önemli bir göstergedir. Genel özellikleri itibariyle sentetik ve senkretik bir dini anlatıyı temsil eden, kişisel gelişim, sağlık ve başarı odaklı bir dinsel terapi dili geliştiren, yaşamın bir bütün olarak kutsallığını temele alarak bu dünyacı bir çerçeve çizen yeni maneviyatçı kitaplar bireysel dindarlık biçimlerinin popüler kültürel ürünleri olarak da kabul edilebilecek örnekleriyle dinin, toplumun popüler katmanlarında ifadesini bulan anlam kesitlerini temsil eden bir gerçeklik alanı sunmaktadır.

Sonuç

Geniş kitle dindarlığının dolaşım mekânları olmaları nedeniyle Hacı Bayram ve Yümnî kitapçılarının kişisel mesleki deneyimlerinden elde edilen bulgular temelinde yürütülen bu çalışmada Türkiye'nin dini kültürüne dair bir kesit sunulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulguları ekseninde farklı alt kategoriler içeren *popüler din okuru* ve *popüler dini kitap* temaları çerçevesinde bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

Türk toplumunda modern dönemde dinin şekilleniş biçimi öncelikle ritualistik, özden ziyade şekilci ve umut merkezli bir şekilde gerçeklik bulmaktadır. "Merasim türü" popüler kitapların uzun yıllardır dini kitapçılığın merkezi ürünleri olması; dua ve şifa kitaplarının milyonlarca baskı yapması; kolay okunur, sade ve anlaşılır bir dille yazılan "temel dini bilgi kitaplarının" neredeyse ülkedeki her eve giriyor olması bu şekillenişin göstergelerindedir. Bu gerçeklik Türk toplumunda İslam söz konusu edildiğinde çoğu zaman tartışma dışı bırakılsa da bir "görünmeyen din" formu olarak varlığını sürdürmektedir.

Geleneksel halk kitaplığında kendisine yer bulan ve hali hazırda oldukça fazla talep gören ilmihal ve türevi kitaplar (namaz hocaları, hac rehberleri, oruç risaleleri vs.) yeni nesil yazarlar tarafından güncellenmiş, aynı zamanda farklı reklam ve pazarlama yöntemleri ile kamu beğenisine sunulmuştur. Dini yayın alanında yaşanan modernleşmenin bir yansıması olarak bu durum kitap kapaklarından dini bilgilerin aktarım biçimlerine kadar farklı bir imaj, dil ve üslubu barındırmaktadır. Uzun yıllar boyunca homojen ve çokça yetişkin bir kitleye hitap eden temel dini bilgi kitapları son zamanlarda genç ve hatta çocuk kategorilerine dâhil olmaya çalışmaktadır. Özellikle bir takım sivil toplum kuruluşları ya da dini grupların gençlere yönelik sosyal medya çalışmaları yeni bir din dili geliştirmeye başlamış ve bu durum kitap piyasasında da gözlemlenmiştir.

Geniş din okuru kitleler tarafından dönemsel olarak çokça alımlanan Mevlana merkezli tasavvufi kitaplar ya da tasavvuf edebiyatı da okur bulmaya devam etmektedir. Katılımcıların daha çok içinin boşaltılarak “tasavvufun hikâyeleştirilmesi” ya da “Mevlana furyası” olarak nitelendirdiği bu tür kitaplar sadece dindar-muhafazakâr çevrelerde değil seküler çevrelerde de kayda değer sayıda okuyucuya ulaşarak yeni bir dinsel anlatının görünürlük kazanmasına imkân vermektedir.

Örnekleri gösterilen yeni maneviyatçı kitaplar İslam’ın klasik öğretisi ve pedagojik sınırlarını zorlayan, aynı zamanda başka kültür ve dinlere ait kavram ve ritüelleri kullanmaktan çekinmeyen bir anlayış geliştirmiştir. Bu yönüyle İslami literatür kategorisinde değerlendirmek zor görünse de bu tür kitapların iddiaları ve kendilerini kabul edişleri dolayısıyla kategori dışında tutulmaması gerekmektedir. Bu anlamda “dini kurgu” kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek kitaplar, dini yayın piyasasında her geçen gün varlığını daha da güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu türün ilgi çekici taraflarından biri de geleneksel halk dindarlığının sembol mekânlarından kabul edilen Hacı Bayram Çarşısı benzeri mekânlarda bile sıkça sorulur ve satın alınır olmalarıdır. Birçok kitapçı bu türden maneviyatçı dini kitapların geniş kitlelerce alımlanması ve buldukları mekânda da fazlasıyla talep görür olmasını benzer gerekçelerle açıklamıştır. Bu bağlamda söz konusu kitapların en önemli tercih sebebi olarak popüler kültürün etki alanını genişletmesi ile reklam ve medya etkileşimleri ifade edilmiştir.

Araştırma mekânlarında geleneksel halk dindarlığını yansıtan kitaplarla birlikte popüler dini piyasa ürünü olan kitaplar da, aynı zamansal aralıkta kitlelerce talep görmeye devam etmektedir. Bu açıdan sade vatandaşın din anlayışında geleneksel dindarlığın sürekliliği ile iç içe bir dönüşümün yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte son dönem popüler yayınlardaki dinin sunumu ile geleneksel dini yayınlar arasında bir takım farklılıklar söz konusudur. Popülerleşen dini kitapların, kitlesel taleplere yönelik kültür endüstrisi bağlamında değerlendirilebilecek ürünler mi, yoksa toplumsal inşa süreçlerinin ve yönlendirmesinin baskın olduğu gündelik yaşam deneyimlerine bağlı ürünler mi olduğu tartışılmaya devam etse de, bu farklılık kültürel-dinsel dünyanın gelenekselden moderne köklü dönüşümüne ilişkin nitelikli işaretler sunmaktadır.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: HY (%50), İÇ (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: HY (%60), İÇ (%40)

Veri Analizi | Data Analysis: HY (%60), İÇ (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: HY (%60), İÇ (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: HY (%60), İÇ (%40)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Adorno, Theodor W. 2016. *Kültür Endüstrisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İdefix. 2021. "idefix.com". Geliş tarihi 18 Ocak 2021 (<https://www.idefix.com/kategori/Kitap/Din-Tasavvuf/grupno=00054>).
- Kitapyurdu. 2021. "kitapyurdu.com". Geliş tarihi 18 Ocak 2021 (https://www.kitapyurdu.com/kategori/kitap-din/1_64.html).
- YAYFED. 2022. "Bandrol Dağılımı – YAYFED". Geliş tarihi 08 Mart 2022 (<https://www.yayfed.org/bandrol-dagilimi>).
- Kitapyurdu. 2022. "kitapyurdu.com". Geliş tarihi 10 Nisan 2022 (https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=namaz&filter_in_stock=1&sort=purchased&order=DESC&fuzzy=0&page=1).
- Pamuk Yayıncılık. 2020. "pamukyayincilik.com". Geliş tarihi 20 Ocak 2020 (<https://www.pamukyayincilik.com/m/arif-pamuk/yasini-serif/-/-/1>).
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. 2001. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. 2002. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal: Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (22):25-56.
- Arslan, Mustafa. 2004. *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: DEM.
- Arslan, Mustafa. 2006. "Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık". Ss. 289-319 içinde *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, editör Ü. Günay ve C. Çelik. Karahan Kitabevi.
- Arslan, Mustafa. 2008. "Gelenek ve Modernlik Arasında Popüler Dinin Değişen ve Değişmeyen Yüzü". *Eskiyeni* (10): 22-26.
- Aydemir, Feride. 2017. "Popüler Kültürde Mistik Motifler: Bir Anlatı, Tüketim ve Gösteri Alanı Olarak Tasavvuf". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, Merve ve İhsan Çapcıoğlu. 2021. "Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği". *Turkish Academic Research* 6 (4): 147-77.
- Berger, Peter L. 2000. *Kutsal Şemsiye*. İstanbul: Rağbet.
- Berger, Peter L., ve Thomas Luckmann. 2008. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bulut, Yücel. 2013. "Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme Faaliyetleri". Ss. 339-67 içinde. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Büyükdağ, Atakan. 2017. "Reklam Stratejilerinin Popüler Kitaplar Üzerindeki Rolü". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Carrette, Jeremy ve Richard King. 2005. *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*. Routledge.

Çapcıoğlu, İhsan. 2016a. "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri". Ss. 278-95 içinde. Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi.

Çapcıoğlu, İhsan. 2016b. "Tanzimat'tan Günümüze Muhafazakâr Kadın Algısındaki Değişimler". *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 49: 271-291.

Çapcıoğlu, İhsan ve A. Hamza Alpay. 2021. "Türk Halk Kültüründe Hayatın Geçiş Dönemleri İle ilgili İnanış ve Uygulamalar". Ss. 149-175, editörler: Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çavdar, Gökçe Baydar. 2019. "Yerli Kişisel Gelişimde Eğilimler: Popüler Spiritüellik ve Maneviyat Kitaplarında Retorik". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çayır, Kenan. 2015. *Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik, Celaledin. 2004. "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği." *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1): 215-42.

Çelik, Celaledin. 2018. "Türkiye'de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)". *Bilimname* 217-51.

Dolby, Sandra K. 2005. *Self-Help Books: Why Americans Keep Reading Them*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Gans, Herbert J. 2005. *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. İstanbul: YKY.

Gumucio, Cristian Parker. 1998. "Modern Popular Religion: A Complex Object of Study for Sociology". *International Sociology* 13 (2): 195-212.

Gumucio, Cristian Parker. 2016. "Religious Pluralism, Popular Religions and Multiple Modernities: A Theoretical Framework". *Ciencias Sociales y Religión/ Ciências Sociais e Religião* 18(25):38-57.

Güman, Osman. 2014. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (23): 167-211.

Güngör, Ayşen Baylak. 2020. "Locis of Islamic Text Production: Print and Publishing in Republican Turkey". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Haenni, Patrick. 2014. *Piyasa İslami: İslam Suretinde Neoliberalizm*. İstanbul: Heretik Yayıncılık.

Hamilton, Malcolm. 2000. "An Analysis of the festival for Mind-Body-Spirit, London". Ss. 188-200 içinde *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*, editör S. J. Sutcliffe ve M. Bowman. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Heelas, Paul. 2005. "The Spiritual Revolution: From 'Religion' to 'Spirituality'". Ss. 412-36 içinde *Religions in The Modern World: Traditions and Transformations*. New York: Routledge.

Hiebert, Paul G., R. Daniel Shaw, ve Tite Tiénou. 1999. *Understanding Folk Religion: A Christian Response To Popular Beliefs And Practices*. Michigan: Baker Books.

Inglehart, Ronald ve Christian Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jaspers, Frans. 2014. "Explorations in the Border Region of Religious and Secular Spiritualities from the Perspective of Religious Studies". Ss. 197-218 içinde *Present-Day Spiritualities: Contrasts and Overlaps*. Leiden: Brill.

Kahraman, Abdullah. 2014. "Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (24): 147-72.

Karslı, Bahset ve Muhammet Ali Özdoğan. 2018. "Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Postmodern Tüketim Temelinde Yeniden Üretimi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (39): 311-26.

Knoblauch, Hubert. 2014. "Popular Spirituality". Ss. 81-102 içinde *Present-day Spiritualities: Contrasts and Overlaps*. Leiden: Brill.

Konda ve Okuyay. 2019. *Türkiye Okuma Kültürü Araştırması*. Konda Araştırma ve Danışmanlık.

Koşar, Uğur. 2013. *Allah De Ötesini Bırak*. İstanbul: Destek Yayınları.

Köse, Ali. 2014. "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar". Ss. 11-39 içinde *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, editör A. Köse. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kracauer, Siegfried. 1965. "On Bestsellers and Their Audience". Ss. 89-100 içinde *The Mass Ornament: Weimar Essays*. Harvard University Press.

Long, Charles. 2013. "Popüler Din". içinde *Sosyo-Dini Farklılaşma ve İslam*, editör M. Arslan. Ankara: Eski Yeni Yayınları.

Macit, Mustafa. 2019. "Romantik İslam'dan İslami Romantizme: İslamcı Popüler Kültürün Değişen Panoraması". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1 (51):457-78.

Mardin, Şerif. 2018. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Memduhoğlu, Adnan. 2016. "İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı". *EKEV Akademi Dergisi* XX (66): 21-49.

Miller, Laura J. 2006. *Reluctant Capitalists: Bookselling and the Culture of Consumption*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Mirza, Gözde Aynur. 2018. *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Noyan, Sema. 2017. "1980 Sonrası Popüler Romanlar ve Tasavvuf." *Akademik Platform İslam Araştırmaları Dergisi* 1 (2): 9-18.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2010. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okumuş, Ejder. 2006. "İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi -Ömer Nasuhi Bilmen Örneği-". *Diyanet İlmî Dergi* 42 (4): 7-26.
- Oswalt, Conrad. 2014. "Seküler Çan Kuleleri". Ss. 182-200 içinde *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özel, Enes. 2018. "'Helal' Aşkın Hâlleri". *Nihayet Dergisi*, 22-26.
- Possamai, Adam M. 2015. "Popular and Lived Religions". *Current Sociology Review* 63(6):781-99.
- Roof, Wade Clark. 1999. *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton: Princeton University Press.
- Sanders, Barry. 2013. *Öküz'ün A'sı: Elektronik Çağda Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. Ayrıntı Yayınları.
- Subaşı, Necdet. 2018. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sutherland, John. 2007. *Bestsellers: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Wuthnow, Robert. 1998. *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s*. London: University of California Press.
- Yıldız, Elif. 2006. "'On milyonluk' bestseller..." Geliş tarihi (<http://www.yenisafak.com/aktuel/on-milyonluk-bestseller-3831>).